

Organizacija KPJ na Romaniji od osnivanja do 1945. godine

Drago Borovčanin

Zadatak nam je da u kratkim crtama sagledamo uslove u kojima se osnivaju prve organizacije Komunističke partije Jugoslavije na Romaniji,¹⁾ i njihovu djelatnost u ilegalnom periodu rada KPJ, kao i u toku narodnooslobodilačke borbe.

Za obradu navedenih pitanja koristili smo se originalnom arhivskom građom Arhiva Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, Arhiva radničkog pokreta Jugoslavije u Beogradu, Vojnoistorijskog instituta u Beogradu i Muzeja revolucije u Sarajevu. U nedostatku originalne arhivske građe konsultovali smo i postojeću memorasku građu u pomenutim arhivskim ustanovama, zatim zbornike sjećanja učesnika radničkog pokreta i socijalističke revolucije, a mnoga nejasna pitanja pokušali smo razriješiti prikupljanjem podataka od neposrednih učesnika u događajima, odnosno od članova KPJ koji su radili u pojedinim partijskim organizacijama u vremenu koje je predmet našeg istraživanja. Nije izostavljena ni literatura koja se bilo posredno ili neposredno odnosi na rad i razvoj partijske organizacije u Bosni i Hercegovini.²⁾

Po svom geografskom položaju, cijeli predio Romanije spada u planinsko-brdsko područje. Osnovno zanimanje ogromne većine stanovništva je zemljoradnja i stočarstvo. Voćarstvo je bilo nešto razvijenije samo u rogatičkoj kotlini. Gotovo cijelo područje je pred sam drugi svjet-

¹⁾ Pod pojmom Romanija podrazumijevaju se dva područja. Uže koje zahvata samo planinu Romaniju sa najbližim obroncima, i šire koje obuhvata plato od Milan-planine na sjeveru, planine Bature i rijeke Drine na istoku, željezničke pruge od Vršegrada do Sarajeva na jugu, Sarajeva na zapadu i preko Crepoljskog i Olova na sjeverozapadu. Ovo šire područje Romanije poznato je iz NOB-e i revolucije, jer je to područje oslobodio Romanijski partizanski odred 1941. godine, a Okružni komitet KPJ za Romaniju od 1941. do 1945. godine drži ovo područje. U ovom radu smo uzeli širi pojam Romanije.

²⁾ O nastanku i radu partijskih organizacija u BiH i njihovim rukovodstvima pisali su:

ski rat bilo relativno prenaseljeno. To je jedan od razloga što je seosko stanovništvo bilo siromašno i srednjeg imovnog stanja.

Industrija u ovom kraju nije bila razvijena. Jedino je drvna industrija, s obzirom na velike šumske komplekse, bila nešto razvijenija. Radile su pilane u: Planama, Podgrabu, Vrhprači, Rogatici, Ustiprači, Sokocu, Pešuricama, Han Kramu, Pjenovcu, Mokrom, Palama, Kračulama, Sinjevu, Sokolini, Derventi, Sedri i Podlipniku.³⁾ Finalne prerade drveta nije bilo. Nešto više je bila razvijena eksploatacija šuma. Naime, u predjelu Han Pijeska i predjelu Pala i Sjetline bilo je više šumskih manipulacija na kojima je sječena šuma, pa su jednim dijelom snabdijevale oblovinom pomenute pilane, a jednim, većim dijelom, izvozile neprerađeno drvo. Šumarstvo i drvna industrija, iako najčešće sezonski, zapošljavali su veći broj radnika.

Preko područja Romanije prelazile su dvije željezničke pruge uzanog kolosijeka: Sarajevo—Višegrad i Han Pijesak—Olovo—Zavidovići, pa je i željeznica zapošljavala relativno velik broj radnika.

Zanatstvo nije bilo jednako razvijeno na cijelom području. Nešto razvijenije je bilo na području bivšeg rogatičkog sreza, gdje je bilo 17 kovačkih, 26 obučarskih, 15 brijačkih, 42 krojačke, 60 stolarskih, 6 poslastičarskih i 20 vodeničarskih radnji.⁴⁾ Nešto zanatskih radnji ove vrste bilo je i na Han Pijesku, Palama i Knežini, tj. u mjestima koja nisu pripadala rogatičkom srezu. Međutim, osim vlasnika radnji i njihovih članova porodice, zanatstvo nije zapošljavalo znatniji broj radne snage.

Trgovina i ugostiteljstvo su bili nešto razvijeniji. Samo na bivšem rogatičkom srezu radilo je 79 trgovinskih i 68 ugostiteljskih radnji.⁵⁾ Ako se ovim brojkama dodaju i one sa područja Pala, Han Pijeska i Knežine, a i tamo ih je bilo dosta, onda je broj ovih radnji znatno veći. Od trgovinskih radnji najviše su bili dućani mješovitom robom, dok je u ugostiteljstvu preovladavao tip kafana i gostionica. Jedino su u Rogatici i u Han Pijesku postojala dva bolja hotela.⁶⁾ Ali, i pored većeg broja trgovačkih i ugostiteljskih radnji, u ovim granama djelatnosti nije bilo većeg broja zaposlenih radnika. I ovdje su mahom radili vlasinci i njihovi članovi porodice.

Drugih privrednih djelatnosti koje bi mogle znatnije da utiču na promjenu strukture stanovništva, a time i na njegove prihode i standard nije bilo.

a) Dr Dušan Lukač: Ustanak u Bosanskoj krajini, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1967.

b) Dana Begić: Peta pokrajinska konferencija Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu — Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 3/67, str. 145 (Dalje: Prilozi).

c) Nevenka Bajić: KPJ u Hercegovini u ustanku 1941. godine, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 2/1966, str. 193.

d) Miodrag Čanković: Mreža partijskih rukovodstava u tuzlanskoj oblasti pred početak ustanka i u istočnoj Bosni krajem 1941. godine (rekonstrukcija), Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 3/67, str. 257.

³⁾ Veselin Kosorić: Rogatica između dva svjetska rata, Rogatica, »Svjetlost«, Sarajevo, 1966, str. 91; Tomo Đukić: Moj put kroz revoluciju, rukopis u Muzeju revolucije BiH.

⁴⁾ Veselin Kosorić, isto, str. 94 i Tomo Đukić, isto.

⁵⁾ Veselin Kosorić, isto, str. 95.

⁶⁾ Veselin Kosorić, isto, str. 95.

Ni društvene službe nisu bile razvijenije niti su zadovoljavale potrebe brojnog stanovništva ovog kraja. Školstvo je pred drugi svjetski rat bilo nešto razvijenije, ali je bilo neravnomjerno raspoređeno. Naime, bilo je koncentrisano u Rogatici i većim naseljima: Sokocu, Palama, Han Pijesku, dok u selima nije bilo dovoljno osnovnih škola usljed čega je veći broj djece ostajao nepismen. Izuzetak je bivša glasinačka opština, u kojoj je bilo više osnovnih škola, i u kojoj su djeca bila, relativno, dobro obuhvaćena školovanjem. Pored osnovnih, u Rogatici je radila i građanska škola. Tridesetih godina počeli su na Glasincu i oko Rogatice da rade domaćinski tečajevi, koje su pohađale djevojke iz ovih krajeva. Ova forma obrazovanja je u ono vrijeme bila vrlo korisna.

Zdravstvena služba je bila veoma nerazvijena. U Rogatici je postojala zdravstvena stanica sa dva ljekara, a ambulante u Sokocu, Knežini, Palama i Han Pijesku. U ovim ambulantomama nije bilo ljekara, sem u Han Pijesku, pa su ljekari u ove ambulante dolazili samo povremeno iz Rogatice i Sarajeva.

U periodu između dva rata, a posebno tridesetih godina, život seoskog stanovništva i radništva bio je veoma težak. Mnoge seljačke porodice sa svojih poljoprivrednih imanja nisu mogle obezbijediti dovoljne količine proizvoda za svoju prehranu. Makaze cijena su bile nepovoljne za poljoprivredne proizvode, a povrh toga cijene ovih proizvoda bile su u stalnom padu, dok su cijene industrijskih proizvoda, iako visoke, bile u porastu. Ako se tome dodaju visoki seljački dugovi, onda se može shvatiti kakav je teret pritiskivao seljaka. Nisu bili u povoljnijem položaju ni šumski i pilanski radnici. Nadnice su im bile vrlo niske, a poslovi najčešće sezonski. Pored toga, i veliki broj ljudi je tražio zaposlenje, pa makar i uz nisku zaradu.

Teški uslovi života, višak radne snage na selu, visoki porezi i dugovi, okrutan odnos vlasnika preduzeća prema radnicima i sl. utiču na političko raspoloženje masa. Negativno raspoloženje ljudi prema vlasti i režimu uopšte dovodi, negdje ranije, a negdje kasnije, do formiranja jakog opozicionog pokreta.⁷⁾ Naime, ogromna većina seljaka, a i radnika, sa područja Romanije pristupa Zemljoradničkoj stranci i prihvata politiku njenog lijevog krila.⁸⁾ Prvaci ove stranke koriste se ovakvim raspoloženjem masa i razvijaju živ politički rad. Tim raspoloženjem masa koriste se i komunisti, koji se na ovom području javljaju od 1927. godine. Oni djeluju posredstvom Zemljoradničke stranke, dajući seljacima na čitanje razne političke brošure, u kojima se osuđuje postupak tadašnjih vlasti, i traže bolji uslovi rada na selu i na šumskim radilištima — porreske olakšice i drugo.⁹⁾ Živ politički rad i rasprave o pitanjima koja ljude neposredno interesuju, bio je povod da se počnu daleko više interesovati i za druga politička zbivanja u zemlji i svijetu. Veliki broj otresitijih, buntovnijih seljaka, a i radnika, počinje redovno da prisustvuje

⁷⁾ Todor Vujasinović: Mučne godine, »Svjetlost«, Sarajevo, 1965, str. 174—180, i Grujo Novaković: Formiranje partijske organizacije na Romaniji 1938. godine, Memoarska građa Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo (u daljem tekstu: MG IRPS) i Vljako Begović, Partijska organizacija u Palama, Arhiv Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, dokument br. 45 (Dalje: Arhiv IRPS).

⁸⁾ Grujo Novaković, IRPS, MG, dokument br. 16.

⁹⁾ Grujo Novaković, IRPS, MG, dokument br. 16.

političkim zborovima i skupovima, da redovno čita štampu, proglašc i druge materijale koje su izdavale opozicione partije, pa i KPJ.¹⁰⁾

Prvi sigurni podaci govore da pojedini članovi KPJ počinju da djeluju u masama na području Romanije krajem dvadesetih godina. Tako na Palama od 1927. godine aktivno radi Vlajko Begović, koji je kao student, član komunističke omladine, dolazio i radio među tamošnjim radnicima.¹¹⁾ Od 1935. na Glasincu djeluje Grujo Novaković, student prava Beogradskog univerziteta, član KPJ,¹²⁾ koji dolazi u rodno mjesto Sokolac i aktivno djeluje i objašnjava ljudima političke događaje i uzroke zbog kojih oni teško žive. Todor Vujasinović izvjesno vrijeme 1937. godine djeluje na području Han Pijeska.¹³⁾ 1940. godine na ovo područje dolaze članovi Oblasnog komiteta KPJ za sarajevsku oblast: Hasan Brkić, Slobodan Princip-Seljo i Pavle Goranin.¹⁴⁾ Oni organizuju radnike na šumskim radilištima i pilanama i pomažu rad partijske organizacije na Romaniji.

Aktivnošću komunista stvoreni su uslovi da se, početkom tridesetih godina, formiraju grupe simpatizera KPJ, da bi kasnije došlo i do formiranja partijskih organizacija. Prva partijska organizacija u ovom kraju formirana je u proljeće 1931. godine na Palama od članova Partije iz tamošnje pilane i drugih sredina.¹⁵⁾ Članovi KPJ u ovoj organizaciji bili su: Ante Matijašić, Tadija Križanić, Ilija Kokljet, Aleksandar Rogić, radnici na Pilani, Vlajko Begović, student i Ivica Stilimović, sedlar sa Pala.¹⁶⁾ Ova organizacija je djelovala, uglavnom, posredstvom gimnastičko-sportske organizacije »Soko«, u kojoj su svi bili aktivni članovi. U rukovodstvu »Sokola« je bio i Vlajko Begović.¹⁷⁾ Partijska organizacija se odmah, posredstvom Vlajka Begovića, povezuje sa partijskom organizacijom u Sarajevu, kojoj pruža pomoć u radu. Pomoć se sastojala u prepisivanju i štampanju propagandnog materijala i njegovom rasturanju među radnicima. Uspostavila je i direktne veze sa nekim sarajevskim komunistima, kao što su dr Miloš Panić, Kuzmić, a kasnije i Mitar Bakić, koji je u Sarajevu bio na odsluženju vojnog roka. Međutim, provalom partijske organizacije u Sarajevu 1932. godine, otkrivena je i partijska organizacija u Palama.¹⁸⁾ Svi su komunisti pohapšeni i izvedeni pred sud. Poslije toga događaja, u Palama nema partijske organizacije. Istina, i kasnije su tamo radili Ilija Grbić i Miladin Ivanović, članovi KPJ, ali su, po svemu sudeći, bili vezani za partijsku organizaciju u Sarajevu.

Na Glasincu i široj okolini gdje se već od početka tridesetih godina formirao širi opozicioni pokret, koji je predstavljala Zemljoradnička stranka,¹⁹⁾ vladajuće partije nisu imale gotovo nikakvog uticaja. Odnosi

¹⁰⁾ Grujo Novaković, IRPS, MG, dokumenat br. 16.

¹¹⁾ Vlajko Begović: Neka pitanja iz partijskog rada u BiH, Arhiv IRPS, dokument 45.

¹²⁾ Todor Vujasinović: Mučne godine, »Svjetlost«, Sarajevo, 1965, str. 178.

¹³⁾ Todor Vujasinović: Kosorići iz Kusača i drugi, Prosvjeta, Beograd, 1953, str. 5.

¹⁴⁾ Arhiv IRPS, Fond PK KPJ za BiH, dokument br. 4028, Izvještaj Sreskog komiteta KPJ Sokolac.

¹⁵⁾ Vlajko Begović, isto.

¹⁶⁾ Vlajko Begović, isto.

¹⁷⁾ Vlajko Begović, isto.

¹⁸⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 9404.

¹⁹⁾ Grujo Novaković, IRPS, MG, dokument br. 16.

između naroda i organa vlasti bili su zategnuti do te mjere da se u svako doba mogao očekivati jači sukob. I čim je izbio povoljniji povod, došlo je i do otvorenog sukoba. Naime, na izborima 1935. godine, kada je ogromna većina birača u Sokocu glasala za kandidate Zemljoradničke stranke, izborna komisija, po završetku glasanja, objavljuje da su izabrani kandidati Radikalne stranke. Birači u to nisu povjerovali, pa je velika grupa seljaka, zemljoradnika, krenula prema biralištu zahtijevajući da se izbori ponište i izmijeni izborna komisija. Umjesto odgovora na postavljene zahtjeve, zemljoradnike su dočekali žandarmi s puškama. Kada je revoltirana masa krenula i prema žandarmima, odjeknuli su i žandarmski pucnji. Dvojica seljaka su poginula, a više ih je ranjeno.

Ovakvi postupci predstavnika vlasti doprinijeli su da se većina građanskih partija do kraja profanisala. Svakodnevni primjeri uvjeravali su ljude da se u zemlji ne provodi ekonomska politika koja bi zadovoljavala potrebe naroda. Nije riješeno pitanje seljačkih dugova, a cijene poljoprivrednih proizvoda stalno su padale. Ovakva situacija na Glasincu i okolini stvarala je u narodu ubjeđenje da se mora bolje organizovati. Procjenjujući da je situacija povoljna, članovi KPJ, koji dolaze u ove krajeve, a posebno Grujo Novaković, okupljaju one najaktivnije radnike i seljake i govore im o Komunističkoj partiji, o njenim ciljevima, o potrebi organizovanja radnika i seljaka i njihovog zajedničkog nastupanja u borbi za prava naroda i za njegove bolje životne uslove. Tako je politiku Partije prihvatio veliki broj Glasinčana. U tim uslovima narasta i želja jednog broja ljudi da se aktivno uključe u rad KPJ. Procijenivši da je situacija povoljna i da su sazreli uslovi, Pokrajinski komitet KPJ za BiH, krajem 1938. godine, donosi odluku da se osnuje partijska ćelija na Glasincu.²⁰⁾ Prvi članovi KPJ na Glasincu bili su Mirko Borovčanin, Danilo Đokić, Mikajilo Obrenović, Đoko Mačar i Aleksa Ećimović,²¹⁾ seljaci sa Glasinca.

Partijska organizacija na Glasincu odmah po svom formiranju organizuje i okuplja mase i već 1939. godine postaje značajan politički faktor u cijelom bivšem rogatičkom kraju.²²⁾ U radu su im pomagali članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, a kasnije i članovi Oblasnog komiteta KPJ za sarajevsku oblast. Aktivnošću partijske organizacije i njenih članova krug simpatizera Partije se sve više širio, pa se i partijska organizacija na njih sve više oslanjala u svojoj djelatnosti. Aktivnost ljudi oko partijske organizacije omogućava joj da se proširuje. Tako već 1939. godine u KPJ su primljeni Janko Jolović i Marko Ećimović, seljaci sa Glasinca, a 1940. godine primljeni su: Mašan Đokić, Rajko Odović, Mi-

²⁰⁾ Dana Begić: Peta pokrajinska konferencija KPJ za BiH, Prilozi br. 3/67, str. 151; Hasan Brkić: Obnavljanje partijske organizacije u Sarajevu poslije 1936. godine — Četrdeset godina, knj. 3, »Kultura«, Beograd 1960, str. 91, i Grujo Novaković, IRPS, MG, dokument br. 16.

²¹⁾ Grujo Novaković, isto; Drago Borovčanin: Prvi organi vlasti na Romaniji, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Prilozi, br. 2/66, str. 262; Sjećanje Mikajila Obrenovića, izjava kod autora.

²²⁾ Grujo Novaković u svojim sjećanjima iz tog perioda kaže: »Partijska organizacija je organizovano djelovala na čitavom području i svaka politička misao i akcija zračila je iz tog nevidljivog, tajnog centra«, IRPS, MG, dokument br. 16.

lanko Vitomir, Mujo Hodžić, Slavko Gluhović i Čamil Džindo,²³⁾ seljaci sa Glasinca i okoline Rogatice.

Prijemom ovih članova, partijska organizacija na Glasincu je brojčano ojačala, a time se i proširila na čitavo područje tadašnjeg rogatičkog sreza. Radi lakšeg djelovanja i održavanja sastanaka, donesena je odluka da se u Rogatici formira partijska ćelija. Ta odluka je provedena krajem 1940. godine. U ovoj ćeliji su: Danilo Đokić — sekretar, Mašan Đokić, Milanko Vitomir, Mujo Hodžić, Čamil Džindo i Slavko Gluhović.²⁴⁾ U glasinačkoj partijskoj ćeliji, čije je sjedište bilo u Borovcu ostali su: Mirko Borovčanin — sekretar, Mikajilo Obrenović, Đoko Mačar, Aleksa Ećimović, Marko Ećimović, Janko Jolović i Rajko Odović.

Na području Han Pijeska prije 1941. godine nema partijske ćelije. No, i na ovom području je bilo članova KPJ koji su tamo bili zaposleni, pa su radili među radnicima i tamošnjim seljacima. Grujo Novaković odlazi i na ovo područje i djeluje među tamošnjim ljudima. Jedno vrijeme, 1937. godine, na Han Pijesku radi i Todor Vujasinović. Čim je tamo stigao, počeo je da se povezuje sa najnaprednijim radnicima i seljacima. Među prvima koje je upoznao su Kosorići iz Kusača (Josip, Miloš i Svetozar), Muhamed Sutjeska i Sarija Hodžić, hodža iz Žepe, Uroš Planinčić i Vlado Cvijetić iz Sokolovica i Veljko Petrović. U ovom kraju je bio i dr Đorđo Dragić, koji je bio simpatizer KPJ još na studijama u Beogradu. Tamo kratko vrijeme boravi i Danilo Plamenac, koji je iz Beograda protjeran zbog komunističke aktivnosti.²⁵⁾

Rad komunista među radnicima i simpatizerima sastojao se u tome što su im davali na čitanje marksističku literaturu: **Komunistički manifest, Razvitak socijalizma od utopije do nauke** i dr.²⁶⁾ Aktivnim radom komunista stvoreni su uslovi da se 1938. godine u šumskim radilištima i pilanama oko Han Pijeska formiraju sindikalne organizacije. Na njihovom formiranju najviše je radio Pavle Goranin, a i partijska ćelija sa Glasinca je imala čvrstu vezu sa radnicima i simpatizerima Partije u ovom kraju.²⁷⁾

Rad partijske organizacije 1939. i 1940. godine sastojao se u političkom aktiviranju masa, što se ogleda u okupljanju radnika na pilanama i šumskim radilištima i njihovom uključivanju u borbu za bolje uslove rada, kraći radni dan, veće nadnice i sl. Zahvaljujući organizovanom djelovanju partijske organizacije i neposrednoj pomoći članova PK KPJ za BiH i Oblasnog komiteta, postignuti su zapaženi rezultati. Organizovani su štrajkovi šumskih radnika na Han Pijesku i Romaniji, koji su imali pun uspjeh.²⁸⁾ Štrajkače je podržao i narod s ovih područja.

Kako je 1940. godine već bjesnio drugi svjetski rat, i iz dana u dan sve više prijetila opasnost i Jugoslaviji, Komunistička partija je preduzela mjere za organizaciju masa u pripremama za odbranu zemlje. Ko-

²³⁾ Grujo Novaković, IRPS, MG, dokument br. 16; Drago Borovčanin, isto, str. 292, i Mujo Hodžić: Formiranje muslimanskog bataljona Romanijskog partizanskog odreda, IRPS, MG.

²⁴⁾ Prema usmenom kazivanju Mašana Đokića i Gruje Novakovića.

²⁵⁾ Todor Vujasinović, isto, str. 175—178.

²⁶⁾ Todor Vujasinović, isto, str. 176.

²⁷⁾ Grujo Novaković, IRPS, MG, dokument br. 16.

²⁸⁾ Arhiv IRPS, Fond PK KPJ za BiH, dokument br. 4028; Todor Vujasinović: Mučne godine, »Svjetlost«, Sarajevo, 1965, str. 180.

munisti i organizacije na Romaniji su se u punoj mjeri angažovali na tim zadacima. Pored ličnih kontakta sa ljudima, pristupa se organizaciji političkih zborova na kojima istupaju članovi KPJ.²⁹⁾ Komunisti su na svakom mjestu isticali zahtjev za sklapanje sporazuma sa SSSR-om, jer su to smatrali kao osnovni i jedini način da se zemlja spase od fašističke okupacije koja joj je svakodnevno prijetila. Pored toga, ukazivali su na potrebu učvršćivanja saveza između radnika i seljaka i potrebu njihove zajedničke borbe za odbranu zemlje, s jedne, kao i na potrebu ostvarivanja njihovih prava, s druge strane.

Rezultat takve politike i preduzetih akcija je spremnost ogromne većine naroda da brani zemlju 1941. godine, kada joj je zaprijetila neposredna opasnost. Ovu konstataciju potvrđuje činjenica da je, na poziv članova KPJ sa Glasinca, narod čitavog područja Romanije, a naročito Glasinčani, odmah po obavještenju da je vlada Cvetković-Maček pristupila trojnom paktu masovno izašao na ulice u Sokocu i protestovao protiv izdaje zemlje.³⁰⁾ Narod je nosio transparente ispisane riječima: »Nećemo pakt sa fašistima«, »Dolje fašizam«, »Bolje rat nego pakt«. Ljudi ovog kraja nisu se zadovoljili samo demonstracijama u Sokocu. Jedna veća grupa seljaka sa Glasinca, na čelu s Mirkom Borovčaninom, došla je u Sarajevo da učestvuje na demonstracijama organizovanim protiv potpisivanja trojnog pakta.³¹⁾ Snažni, energični i revoltirani izdajom, Glasinčani su bili najaktivnija grupa na demonstracijama, svuda su stizali, a gdje su oni bili, demonstracije su dostizale vrhunac.³²⁾

Sve ovo potvrđuje da je glasinačka partijska ćelija pripremila narod za odbranu zemlje. Kada je otpočeo aprilski rat sa Njemačkom, Glasinčani su se odmah javljali u svoje jedinice. I kad je jugoslovenska vlada potpisala kapitulaciju, Romanijci nisu kapitulirali. Vraćajući se iz vojske kućama, odmah stupaju u kontakt s komunistima i traže savjet šta da rade. Partijska organizacija na Romaniji je i ovom prilikom pokazala svoju zrelost i ispoljila punu aktivnost. Svi su se komunisti angažovali na tome da narodu objasne uzroke brze kapitulacije Jugoslavije i da ljudima daju savjete šta treba raditi. Osnovni zadatak je bio da se sačuva što više oružja. Ljudima je savjetovano da se sklanjaju od okupatorske vlasti i da ne dozvole da budu otjerani u ropstvo. Komunisti su narodu odmah stavili do znanja da rat nije završen, da je on, u stvari, tek počeo.

Upravo u ovim sudbonosnim danima partijska organizacija na Romaniji dostiže svoju punu afirmaciju. Kapitulacijom Jugoslavije, prestale su da djeluju sve građanske partije. Jedino su komunisti ostali s narodom. Oni odmah pristupaju okupljanju najaktivnijih i najborbenijih ljudi. To omogućava brojčano jačanje partijske ćelije. U toku aprila i maja 1941. godine u KPJ na Romaniji primljeni su: Pero Kosorić, Spaso Marković, Zvonko Grkalić, Grujo Borovčanin, Rade Borovčanin i Drago Janković.³³⁾ U to vrijeme u Sokocu se nalaze Grujo Novaković i Savo Pređa, pa se aktivno uključuju u rad partijske ćelije na Glasincu

²⁹⁾ Na velikom narodnom zboru u Rogatici koji je održan u organizaciji udružene opozicije govorili su Danilo Đokić i Janko Jolović, članovi KPJ, IRPS, MG, dokument br. 16.

³⁰⁾ IRPS, MG, dokument br. 16.

³¹⁾ IRPS, MG, dokument br. k-24.

³²⁾ IRPS, MG, dokument br. k-24.

³³⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 262.

i pružaju joj neposrednu pomoć. U rad se uključila i rogatička partijska ćelija, pa u ovo vrijeme djeluju jedinstveno.

Aktivnošću partijske organizacije, ubrzo poslije kapitulacije Jugoslavije, situacija se sređuje. Napad Njemačke na Sovjetski Savez je još više povratio narodu vjeru u ponovnu slobodu. Odluka CK KPJ da se diže ustanak, široko je prihvaćena na Romaniji. Sve ovo je uticalo na Pokrajinski i Oblasni komitet KPJ da na Romaniju pošalju Slobodana Principa-Selju, Hasana Brkića i Pavla Goranina, da svojim neposrednim radom pomognu partijskoj organizaciji oko priprema naroda za ustanak. Kada su pripreme izvršene i kada se primakao dan za otpočinjanje ustanka, na Romaniju izlaze: Slaviša Vajner-Čiča, Oskar Danon-Jovo, Branko Milutinović-Obren, pa se i oni priključuju partijskoj organizaciji. Odmah po njihovom dolasku, partijska ćelija organizuje savjetovanje koje je održano u šumici Krnjijevec, pored sela Borovac. Na savjetovanju je zaključeno da se otpočne sa oružanim ustankom. Pored toga, napravljen je i plan oružane borbe. Formiran je štab u sastavu: Slaviša Vajner-Čiča — komandant, Oskar Danon-Jovo i Danilo Đokić, zamjenici komandanta, Pavle Goranin-Ilija, politički komesar, i Mikajlo Obrenović — član štaba.³⁴⁾ Štab je imao zadatak da rukovodi oružanom borbom. Članovi KPJ su zaduženi da odmah pođu u sela i još jednom objasne odluku CK KPJ o dizanju ustanka i upoznaju narod sa zaključcima partijske organizacije o otpočinjanju oružane borbe. Dogovoreno je da one najaktivnije i za borbu najspremnije odmah pozovu da dođu na zbornu mjesto radi otpočinjanja prvih oružanih akcija. Svi su komunisti došli na zbornu mjesto u zakazano vrijeme sa novim ustanicima. Jedino nije došao Mirko Borovčanin, sekretar partijske organizacije, koji je otišao na Han Pijesak sa zadatkom da se poveže sa Svetozarom Kosorićem, simpatizerom KPJ, i da tamošnje ljude pozove na ustanak. Tom prilikom on je pao ustašama u ruke.³⁵⁾

Kada su u noći između 31. jula i 1. avgusta 1941. godine³⁶⁾ počele prve oružane akcije, partijska organizacija se našla pred novim zadacima. Osnovno je bilo objasniti masama neophodnost oružane borbe, okupiti što više ljudi na ustanak i ne dozvoliti da dođe do stihije među ustanicima. Poseban zadatak je bio da se obezbijedi hrana, odjeća i obuća za ustanike. Za relativno kratko vrijeme Romanijski partizanski odred je izrastao u krupnu vojnu formaciju i izveo niz uspješnih akcija na neprijateljska uporišta. U toku prvog mjeseca borbi on je oslobodio Sokolac, Han Pijesak i sva sela na Glasincu, Sokolovićima i oko Han Pijeska. U toku avgusta je prekinuta pruga Sarajevo—Višegrad i borbe su vođene na samim prilazima Sarajevu. 6. septembra je izvršen uspješan napad na Rogaticu. Sve je to predstavljalo veliki uspjeh ustanika. Ti uspjesi su ohrabрили i one koji su u početku sumnjali u snagu naroda, a još više u snagu KPJ, pa počinju sve više i oni da pristupaju u ustaničke redove. Tako Romanijski odred brzo raste i do kraja 1941. godine

³⁴⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 264.

³⁵⁾ Dok je bio u selu Džimrijama kod Save Pušanje — jednog od aktivnih simpatizera KPJ došle su ustaše, uhvatile ih i obadvojicu odvele u Rogaticu, odakle su protjerani u Sarajevo, a zatim u Jasenovac, gdje su strijeljani. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom IV, knjiga 2 (dalje: Zb. NOR-a, tom).

³⁶⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 264.

broji preko 3.500 boraca. To je, svakako, bio jedan od najjačih partizanskih odreda u zemlji u to vrijeme. Slobodna teritorija se brzo proširila i prostirala se od Sarajeva do Vlasenice, gdje se spajala sa slobodnom teritorijom Birčanskog partizanskog odreda, a preko ove teritorije i sa slobodnom teritorijom u Srbiji, i od Višegrada do Kladnja i Olova, gdje se spajala sa slobodnom teritorijom odreda »Zvijezda«.

S obzirom na povoljan razvoj borbe na Romaniji, na snagu Romanijskog partizanskog odreda i na veliku slobodnu teritoriju, na Romaniju su u oktobru mjesecu 1941. godine došli Pokrajinski komitet KPJ za BiH i Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu.³⁷⁾ Izlazak pokrajinskog rukovodstva na Romaniju doprinosi daljem razvoju borbe i aktiviranju partijske organizacije u političkom radu.

Upravo u to vrijeme pred partijskom organizacijom na Romaniji i pred čitavim rukovodstvom ustanka stajali su složeni zadaci. Trebalo je, brojčano jak partizanski odred, bez dovoljno sposobnih vojnih i političkih rukovodilaca, vojnički učvrstiti i zavesti u njemu red i disciplinu. Na oslobođenoj teritoriji, u pozadini, bilo je nužno uspostaviti vlast i obezbijediti normalan život stanovništva. Kao daljnji važan zadatak bio je organizacija političkog rada u vojsci i u narodu. Ništa manje važan, ali i dosta težak bio je zadatak na obezbjeđenju ishrane, odjeće i obuće za vojsku.

Sve su to bili krupni problemi s kojima se suočila partijska organizacija na Romaniji, ali ih je sa dosta uspjeha rješavala. Da ovu konstataciju potkrijepimo samo sa nekoliko primjera.

Već smo rekli da je Romanijski odred izrastao u krupnu vojnu jedinicu. Početkom oktobra 1941. godine u odred u formirani bataljoni: Romanijski, Mokranjski, Pračanski, Rogatički i Planinski,³⁸⁾ a krajem oktobra i Muslimanski. Za komandante bataljona, komandire četa i komesare postavljeni su najbolji borci i najsposobniji kadrovi u ono vrijeme. To je doprinijelo da se u četama i bataljonima učvrsti disciplina i zavede vojnički red.

I u organizaciji pozadine postignuti su vrlo zapaženi rezultati. Na čitavom slobodnom području uspostavljena je nova narodna vlast.³⁹⁾ Demokratskim putem su izabrani odbornici u seoske i opštinske NOO-e, koji su obrazovani u svim selima i bivšim opštinskim mjestima. Obrazovan je i Sreski NOO za srez Rogaticu.⁴⁰⁾ Osim NOO-a, obrazovani su narodnooslobodilački sudovi u Sokocu i Rogatici, a sudije su birani iz redova građana, pravnika i vojnika-partizana. Pored toga, u svim opštinskim centrima su postavljene komande mjesta, kao vojnoteritorijalni organi. Ovi organi su vršili i poslove oko održavanja reda u pozadini.⁴¹⁾

Organi vlasti su preuzeli niz mjera kako bi omogućili dalji razvoj ustanka i organizaciju pozadine. NOO-i su preuzeli na sebe poslove oko snabdijevanja vojske hranom, odjećom i obućom. Jedan od osnovnih zadataka organa vlasti bio je da organizuju obradu poljoprivrednih imanja kako bi se obezbijedila ishrana. Pored toga, po selima je organizo-

³⁷⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 273.

³⁸⁾ Zb. NOR-a, tom V; Savo Pređa: Romanijski partizanski odred, rukopis pripremljen za ediciju »1942. u sjećanjima učesnika NOR-a«.

³⁹⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 266.

⁴⁰⁾ Drago Borovčanin, Prilozi, br. 3/67, str. 206.

⁴¹⁾ Drago Borovčanin, isto, str. 217.

vano pletenje čarapa, džempera i drugih odjevnih predmeta. U više mjesta su organizovane krojačke i obučarske radionice sa zadatkom da rade za vojsku. NOO-i preduzimaju značajne mjere i na organizaciji prosvjete, zdravstvene službe i sl. NOO u Sokocu donio je odluku kojom je izvršena mobilizacija svih ljudi sposobnih za vojsku i pozadinske jedinice.⁴²⁾ Svojom aktivnošću na pružanju pomoći oko daljeg razvoja ustanka i uspješnim vođenjem borbe, kao i dobrom organizacijom pozadine, novi organi vlasti su se vrlo brzo afirmisali u narodu, pa su tako i bez velikih teškoća mogli provesti sve svoje odluke.

Politička aktivnost je neposredno organizovana posredstvom partijskih organizacija na terenu i u jedinicama Romanijskog partizanskog odreda. Ova aktivnost je bila usmjerena na objašnjavanje značaja narodnooslobodilačke borbe, političke situacije u svijetu, a posebno uloge Sovjetskog Saveza u borbi protiv njemačkog fašizma, te isticanju uspjeha koje su postizale partizanske jedinice širom Jugoslavije. Poseban značaj pridavan je popularizaciji NOO-a i drugih organa narodne vlasti koji su već bili uspostavljeni na oslobođenoj teritoriji i podršci svim mjerama koje su ti organi vlasti preduzimali. Jedan od najvažnijih zadataka partijske organizacije bio je razvijanje bratstva i jedinstva između srpskog i muslimanskog stanovništva u ovom kraju. Plod ovog rada partijske organizacije, uz pomoć partijskog rukovodstva, bio je da je u Romanijski partizanski odred stupio veći broj Muslimana sa Romanije i da se krajem oktobra 1941. godine formirao poseban Muslimanski bataljon u sastavu Romanijskog odreda.⁴³⁾ Veći broj Muslimana se uključuje u organe narodne vlasti u selima, opštinama i srezu. Što je najvažnije istaći, jeste činjenica da je od početka ustanka, pa sve do 1942. godine, mali broj Muslimana sa ovog kraja otišao u ustaše i domobrane. Izuzetak su oni koji su, odmah po uspostavljanju takozvane Nezavisne Države Hrvatske, pristupili ustašama ili su otišli u oružnike ili miliciju. To je bio ogroman uspjeh partijske organizacije na Romaniji. Posebna uloga u tome pripada, svakako, Muji Hodžiću, Čamilu i Rasimu Džindi i drugim komunistima — Muslimanima. Aktivnim uključivanjem Muslimana u partizanske redove, ustanak na Romaniji odmah u početku dobiva opštenarodni karakter.

Međutim, u vrijeme kada partijska organizacija postiže krupne rezultate na svim poljima djelatnosti, dolaze nove teškoće. Kad okupatorske snage i njihovi domaći saveznici ustaše i domobrani nisu uspjeli da razbiju ustanak svojom vojnom silom, nastoje da ga razbiju iznutra, da pocijepaju ustanike i tako umanje udarnu snagu pokreta. Za taj poduhvat okupator nalazi uporište među oficirima: Jezdimirom Dangićem, Sergijem Mihailovićem, Boškom Todorovićem i drugim, koji nastupaju kao predstavnici četnika Draže Mihailovića — odnosno kraljevske vojske u otadžbini — i počinju da vrbuju ustanike. Da bi što lakše razbili pokret, najprije su se okomili na Muslimane, koji su se nalazili u partizanima. Oni istupaju protiv njihovog učešća u borbi ističući da su »Turci« glavni neprijatelj Srbima, jer Nijemci, navodno, ne bi nikoga dirali da nije ustaša. Oni primjenjuju i sve druge forme i metode da pridobiju

⁴²⁾ Drago Borovčanin, Prilozi, br. 2/66, str. 269.

⁴³⁾ Mujo Hodžić: Formiranje Muslimanskog bataljona Romanijskog odreda, rukopis pripremljen za štampu u ediciji »1942. u sjećanjima učesnika NOR-a«.

što više ljudi. Donijeli su dosta novaca, pa su dijelili onima koji su ih podržavali, a odobrili su i pljačku u muslimanskim selima. I svakako da je bilo ljudi koji su odmah prihvatili takvu politiku. Među prvima su bili Aćim Babić, privatni preduzimač iz Han Pijeska, Radomir Nešković, zemljoradnik od Rogatice, i Đuro Đukić, zemljoradnik sa Sokoca.

Partijska organizacija nije u početku pridavala veliki značaj pojavi četništva. Naime, osnovna linija KPJ je bila borba protiv okupatora na čemu je trebalo angažovati sve snage. Kako su se u početku i četnici borili protiv Nijemaca i protiv ustaša, to je partijsko rukovodstvo smatralo da u to vrijeme nije cjelishodno zaoštrevati međusobne odnose. Takav stav rukovodstva donekle je demobilisao partijsku organizaciju, pa se u početku komunisti nisu jače suprotstavljali četničkom uticaju. Išlo se na izvjesne kompromise često i kad nije trebalo ili kad je bilo očito da se neće uspjeti.⁴⁴⁾ Četnički oficiri su se slobodno kretali po oslobođenoj teritoriji i agitovali u narodu i vojsci za svoj pokret. Oni su slobodno dolazili u partizanske jedinice i vrbovali borce.

Četnici su se u svojoj propagandi koristili još jednim za njih povoljnim momentom. Kako se širila slobodna teritorija, to je i front bio sve udaljeniji, pa je to zahtijevalo da se borci udaljuju od svojih kuća i da se bore u drugim krajevima. Međutim, dosta velik broj boraca za to nije bio pripremljen. Tu činjenicu su četnički oficiri dobro procijenili i u svojoj propagandi su obećavali »vojevanje« kod svoje kuće, »odbranu« svog ognjišta, lakši i udobniji život i sl., što je jedan broj boraca prihvaćao. Ta pojava je bila izraženija tamo gdje nije bilo partijskih organizacija ili gdje su one bile slabije, pa je politički rad u jedinicama bio manje intenzivan. Da je ova konstatacija tačna, potvrđuje i činjenica da na Glasincu i jedinicama Romanijskog odreda u čijem sastavu su se nalazili borci sa Glasinca nije bilo četničkog uticaja ili je bio neznatan. Jer, upravo na Glasincu i njegovoj bližoj okolini je bio jak uticaj Partije, što se pozitivno odrazilo na opredjeljenje masa.

Jaka četnička propaganda i nedovoljna aktivnost partijske organizacije i partijskog rukovodstva utiče na cijepanje pokreta, a time dolazi i do njegovog slabljenja. Previranja u Romanijskom partizanskom odredu dolaze do punog izražaja u decembru 1941. godine. Da bi se prevazišle nastale teškoće, partijska organizacija i rukovodstvo odreda preduzimaju niz mjera da se osujeti četnički uticaj. Pored jačeg idejno-političkog rada među vojnicima, Štab odreda pristupa čišćenju jedinica od četničkih elemenata i razoružava ih. Oni najokorjeliji, a naročito četnički oficiri koji su nastupali u ime Nedića, a bili su pali u ruke partizanskih jedinica, izvedeni su pred narodni sud i osuđeni.⁴⁵⁾ Naročito veliku pomoć partijskoj organizaciji i rukovodstvu odreda pružila je Prva proleterska brigada i Vrhovni štab NOVJ, koji krajem decembra 1941. godine dolaze na ovo područje. Četnički uticaj je znatno smanjen, a uticaj Partije je porastao. Snaga partizanskih jedinica Romanijskog odreda je veća. Tako se odred ponovo konsolidovao i organizovano stupa u borbu protiv neprijatelja u drugoj ofanzivi.

⁴⁴⁾ Svetozar Vukmanović-Tempo: U Sarajevu i istočnoj Bosni, 1941. i početkom 1942. godine i Savjetovanje u Ivančićima, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 4/68, str. 651.

⁴⁵⁾ Drago Borovčanin, Prilozi br. 2/66, str. 278.

U toj jakoj i aktivnoj političkoj borbi izgrađivala se i jačala partijska organizacija. U Partiju je primljen veći broj boraac iz odreda i aktivista iz pozadine. Osnovano je više partijskih ćelija na terenu, po selima, i u odredu. Krajem oktobra 1941. godine formiran je i Okružni komitet KPJ za Romaniju,⁴⁶⁾ koji je imao zadatak da objedinjuje rad partijskih ćelija i da organizuje idejno-politički rad u vojsci i pozadini. On je radio u sljedećem sastavu: Esad Čengić — sekretar, a Grujo Novaković, Pavle Goranin-Ilija, Vlado Cvijetić i Janko Jolović — članovi.⁴⁷⁾

Krajem 1941. godine partijska organizacija broji 230 članova uključenih u partijske ćelije po četama i bataljonima Romanijskog partizanskog odreda i partijskim ćelijama formiranim u selima i mjestima na oslobođenoj teritoriji. Socijalni sastav partijske organizacije bio je: seljaka 101, radnika 42, intelektualaca 54 i ostalih 33. Nacionalni sastav: Srba 154, Muslimana 36, Hrvata 19 i ostalih 21.

U decembru 1941. godine došlo je do promjena u sastavu Okružnog komiteta KPJ za Romaniju, jer je jedan broj članova ovog komiteta otišao na nove dužnosti u odredu. Od tada su Okružni komitet sačinjavali: Zaga Blažić — sekretar, a članovi — Grujo Novaković, Vlado Cvijetić, Sava Biljić, Janko Jolović i Ankica Pavlović-Albahari.⁴⁸⁾

Partijska organizacija na Romaniji ostaje u približno ovakvom organizacionom sastavu sve do kraja januara, tj. do završetka druge neprijateljske ofanzive. Tada je došlo do znatnijih izmjena o čemu će biti kasnije govora.

Da se vratimo zbivanjima i događajima na početku 1942. godine kako bismo osvijetlili dalji rad i aktivnost partijske organizacije i djelatnost rukovodstva ustanka.

Kad Nijemcima nije pošlo za rukom da razbiju ustanak ubacivanjem četnika u ustaničke redove, oni, s obzirom na značaj istočne Bosne za njihove strateške planove, preduzimaju ofanzivu na slobodnu teritoriju. Pravac glavnog udara njemačkih snaga u ofanzivi bila je Romanija. Za takvu orijentaciju bilo je više razloga. Ustanak je na ovom području bio najrazvijeniji i najmasovniji. Ustaničke snage su potpuno prekinule

⁴⁶⁾ Miodrag Čanković, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, br. 3/67, str. 262.

⁴⁷⁾ Miodrag Čanković u članku Mreža partijskih rukovodstava u tuzlanskoj oblasti pred početak ustanka u istočnoj Bosni krajem 1941. godine (rekonstrukcija), Prilozi, br. 3; rekonstruisao je sastav Okružnog komiteta na Romaniji na osnovu sjećanja Gruje Novakovića (dokument se nalazi u Arhivu Instituta za istoriju radničkog pokreta, MG, dokument br. 9850, str. 25—26), pa kaže da su članovi bili: Zaga Blažić — sekretar, Vlado Cvijetić, Sava Biljić i Grujo Novaković — članovi. U istom članku autor daje sastav OK KPJ prema sjećanju Esada Čengića, u kome su se nalazili: Esad Čengić — sekretar, Janko Jolović, Đoko Močar, Ankica Albahari, Vlado Cvijetić i Savo Biljić — članovi. Čanković se opredijelio za mišljenje Gruje Novakovića, jer je, kako on kaže, Grujo ostao na Romaniji i kasnije kad je Esad bio otišao. Smatramo da se ovako tumačenje ne može održati. Prema kazivanju Esada Čengića, Zaga Blažić kasnije dolazi na Romaniju kad je izašao i PK KPJ za BiH i onda se uključuje u partijski rad. OK KPJ za Romaniju već je bio osnovan. Sava Biljić kaže da je član OK KPJ za Romaniju postao krajem 1941. godine kada je Esad Čengić bio već otišao na partijski rad u Muslimanski bataljon.

Na osnovu izloženog, uvažavajući mišljenje i Gruje Novakovića i Esada Čengića, Save Biljića i Vlade Cvijetića, smatramo da je sastav prvog OK KPJ za Romaniju bio onakav kako smo ranije naveli.

⁴⁸⁾ Prema sjećanju Gruje Novakovića, Save Biljića i Vlade Cvijetića — saopšteno autoru usmeno.

vezu Sarajeva sa Srbijom prugom preko Pala i Višegrada, a i putem preko Romanije i Vlasenice. I sam grad Sarajevo je bio ugrožen, jer su svuda u okolini bili jaki partizanski odredi i gotovo nije bilo izlaza osim prugom prema Mostaru i Doboju. Pored toga, na ovo područje je došla i Prva proleterska brigada sa Vrhovnim štabom, što je predstavljalo posebnu opasnost za njemačke i ustaške položaje i uporišta.

Romanijska partijska organizacija, kao i sam odred, u novonastaloj situaciji našli su se u vrlo teškom položaju. Pored toga što su se morali suprotstaviti četničkom uticaju, sada su morali da se suprotstave i daleko nadmoćnijem neprijatelju koji je prešao u ofanzivu.⁴⁹⁾ Jedinice Romanijskog partizanskog odreda zajedno sa jedinicama Prve proleterske brigade vode žestoke borbe na Crvenim Stijenama na Romaniji, u Bijelim Vodama, Pjenovcu i Kovanju,⁵⁰⁾ i nastoje da spriječe prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju. Međutim, i pored svih mjera da se zaustavi napredovanje neprijatelja, nije se uspjelo. Za to je postojalo više razloga. Snage neprijatelja su bile brojčano jače, a udarna moć im je bila daleko veća. Partizanske jedinice su se našle u posebno teškoj situaciji zbog vremenskih prilika. Naime, snijeg je na Romaniji bio veoma dubok i otežavao je kretanje i brzo manevrisanje jedinica. Nijemcima to nije predstavljalo veliku smetnju, jer su u borbu uveli dobro obučene skijaške jedinice. Ako svemu dodamo otvorenu četničku izdaju, onda nije teško pretpostaviti kakva je situacija bila na ratištu.

Pod pritiskom njemačkih i ustaških snaga, jedinice Romanijskog odreda i Proleterske brigade su se morale povući sa dotadašnjih položaja i tako napustiti sva mjesta koja su bila oslobođena. To je dovelo do izvjesne zbunjenosti velikog broja boraca. Jer, od početka ustanka, punih šest mjeseci borbi, partizani su bili u ofanzivi. Oni su osvajali mjesto po mjesto i stvorili veliku slobodnu teritoriju, što je kod boraca stvaralo povoljno raspoloženje i ulivalo vjeru u vlastite snage. Kad je nastupila neprijateljska ofanziva na slobodnu teritoriju, Nijemci i ustaše su palili sela i mjesta, ubijali narod i pljačkali njegovu imovinu. Ovakvi postupci neprijatelja drastično su došli do izražaja na Glasincu, koji je, tako reći, u potpunosti bio partizanski. Upravo u tim danima četnici ponovo stupaju u akciju. Oni propagiraju da se protiv Nijemaca ne treba boriti, jer oni nisu protiv srpskog naroda, oni samo gone komuniste i sl.

Iznijete okolnosti su uticale da se jedan broj boraca pokolebao i privremeno napustio jedinice kako bi se angažovao na spasavanju porodica i njihovom smještaju u okolnim selima koja nisu bila izgorjela. Još neke momente treba istaći koji su uticali na izvjesnu demoralizaciju boraca. U fokusu same ofanzive jedinice Prve proleterske brigade koje su ostale na ovom području povlače se preko planine Igmana na teren Kalinovik—Foča. Sa proleterima se povukao i Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu i veći broj članova Glavnog štaba Bosne i Hercegovine. Pored toga, na samom početku ofanzive neprijatelja, 21. januara

⁴⁹⁾ Romanijski partizanski odred je držao sve položaje na pravcima glavnog udara neprijatelja. Jedinice Prve proleterske brigade imale su zadatak da pomognu Romanijskom odredu na pojedinim frontovima (Pismo Štaba Romanijskog partizanskog odreda Filipu Kljajiću, političkom komesaru Prve proleterske brigade od 13. januara 1943. godine), IRPS, Fond PK KPJ za BiH.

⁵⁰⁾ Savo Pređa, isto.

1942. godine, poginuo je Slaviša Vajner-Čiča, komandant Romanijskog partizanskog odreda.⁵¹⁾ Štab Romanijskog odreda se povukao prema Kalauzovićima i teritoriji odreda »Zvijezda«, pa tako izgubio kontak sa bataljonima i četama koji su se povlačili u raznim pravcima na teritoriji Romanije. Četnici počinju i otvorenu saradnju sa Nijemcima, napuštaju dotadašnje položaje i počinju predvoditi njemačke jedinice protiv partizana.

Sve su te okolnosti objektivno uticale na političko stanje na Romaniji početkom 1942. godine. Stanje je bilo tako da se na prvi pogled moglo zaključiti da je došlo do opšteg rasula i da je ustanak potpuno propao. Međutim, partijska organizacija na Romaniji i u toj situaciji ispoljava svoju samostalnost. Okružni komitet je preduzeo niz mjera da se stanje konsoliduje. Prije svega, izvršena je rekonstrukcija štaba Romanijskog odreda. Za komandanta je postavljen Božo Jugović, dotadašnji zamjenik komandanta, a za političkog komesara Grujo Novaković.⁵²⁾ U Štab je došao jedan broj iskusnih i u borbama prekaljenih boraca, pa je za kratko vrijeme izvršena potrebna reorganizacija odreda. Formirane su nove čete i bataljoni, postavljeni komandiri, komandanti i politički komesari. Na ove položaje je došao znatan broj boraca koji su bili sposobni da komanduju. Naročito veliku ulogu u konsolidaciji odreda imao je Grujo Novaković. Brzim i konkretnim akcijama stanje u odredu se za vrlo kratko vrijeme sredilo. Tako već krajem januara i početkom februara odred ponovo vodi ogorčene borbe na Glasincu, oko Prače, Mokrog i na drugim bojištima na Romaniji⁵³⁾ i ponovo se neprijatelju onemogućava kretanje van većih mjesta i glavnih komunikacija.

Iznesene činjenice govore da je ustanak na Romaniji imao duboke korijene i da ga nije bilo moguće ugušiti. To isto tako govori da je partijska organizacija, i pored niza slabosti i početničkih grešaka, imala jako uporište u ustaničkim masama. Drugačije se i ne bi mogla objasniti tako brza obnova Romanijskog odreda i njegovo uključivanje u borbu. To tim prije ako se zna da je partijska organizacija na Romaniji ostala u to vrijeme sama i da nije imala direktne pomoći od Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba. Istina, kasnije, u drugoj polovini februara, ponovnom konsolidovanju partizanskih snaga na Romaniji doprinose i jedinice Prve i Druge proleterske brigade, koje su učestvovala u razbijanju četnika na ovom području. U prilog konsolidacije ustaničkih snaga išla je i odluka Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ da se pristupi formiranju jedinica dobrovoljačke vojske.⁵⁴⁾ Veliki broj boraca Romanijskog odreda koji se privremeno pokolebao i nije se snalazio u političkom previranju bio je spreman da se bori protiv okupatora i domaćih slugu. Ali, pod jakom četničkom propagandom nisu htjeli

⁵¹⁾ Slaviša Vajner-Čiča je postao legendaran za života. Bio je hrabar borac, dobar vojni komandant, a iznad svega pravičan i strog. Upravo te osobine su mu donijele veliku popularnost u narodu na Romaniji. Romanijci, koji upravo cijene takve osobine čovjeka, jer su i oni hrabri i odvažni, primili su Čiču kao svog rođenog. Oni su u njega imali puno povjerenja i bili su mu do kraja odani. A i Čiča je zavolio Romanijce, jer je u njima našao sigurne saborce, koji ga nikad nisu iznevjerili.

⁵²⁾ Prema sjećanju Gruje Novakovića, saopšteno autoru usmeno.

⁵³⁾ Savo Pređa — Borba na Glasincu 1942. godine, rukopis pripremljen za ediciju »1942. u sjećanjima učesnika NOR-a«.

⁵⁴⁾ Svetozar Vukmanović-Tempo, isto, str. 651.

da stupaju u partizanske jedinice, koje nose petokrake kao oznake za pripadnost grupaciji koja ima jasno ideološko obilježje. Upravo ta činjenica je i uticala na odluku Centralnog komiteta o formiranju dobrovoljačkih jedinica. Cilj je bio okupljanje svih poštenih ustanika koji su bili spremni da se bore protiv okupatora, bez obzira na njihovo ideološko opredjeljenje. Ta je odluka bila sasvim pravilna, jer su ubrzo oformljene brojne čete i bataljoni dobrovoljačke vojske koji su aktivno stupili u borbu sa neprijateljem. Ona je i sa političkog stanovišta bila ispravna u ono vrijeme. Omogućila je komunistima da se uključe u ove jedinice i vrše neposredan politički uticaj na tu masu boraca koji su, istina, ideološki labilni, ali najčešće poštenu borcu protiv okupatora. Tako je Romanijski odred ponovo konsolidovan i vojnički sređen, pa je u treću ofanzivu, koja je opet uperena protiv partizanskih snaga u jugoistočnoj Bosni i na Romaniji, stupio potpuno spreman.

U traženju uzroka kolebanjima i dosta oštroj ideološkoj diferencijaciji ustaničkih masa na Romaniji može se reći da je na nju uticalo više faktora. Prije svega, ustanak se razvijao vrlo brzo. Uspjesi u početku su vrlo veliki. Odziv masa u ustaničke jedinice prevazišao je očekivanja organizatora ustanka. Sve je to stvorilo krivu predstavu o ideološkom raspoloženju ustaničke mase. Naime, rukovodstvo ustanka se zanijelo uspjesima i smatralo je da je ustanička masa, već samim tim što je u partizanskim redovima, prihvatila i idejnu liniju KPJ o svim pitanjima. Polazeći od takvog shvatanja, rukovodstvo ustanka je i gradilo svoju politiku daljeg vođenja borbe. U toj politici na prvo mjesto je postavljeno pitanje borbe, a politički rad među borcima, kao i među narodom, bio je drugostepenog značaja. Četnički vođe su pošli obrnutim putem. Oni su kao osnovni zadatak imali da za svoje ideje pridobiju što više boraca i da stvore solidnu bazu u narodu za svoj pokret. Pitanje borbe protiv okupatora i ustaša nisu ni postavljali ili su ta pitanja postavljali na dnevni red samo onda kada su na to bili prinuđeni. Tako je nastupao svako prema svojim osnovnim koncepcijama. Komunisti i rukovodstvo odreda rade na razvijanju ustanka i vođenju oružanih borbi, a četnički oficiri se kreću po slobodnoj teritoriji i partizanskim jedinicama i vode agitaciju za svoj pokret.

Drugi bitan faktor koji je imao uticaja na diferenciranje boraca je nepotpuna procjena situacije u određenim vremenskim periodima i jasna linija komunista na duži rok. Naime, komunisti i rukovodstvo ustanka nisu na vrijeme procijenili situaciju i nisu bili svjesni da se slobodna teritorija koja je stvorena u početku ustanka neće moći održati. Otuda i nije bilo pripreme boraca za borbu izvan svog mjesta. Dakle, rukovodstvo ustanka nije predvidjelo potrebu formiranja pokretnih vojnih jedinica sve do kraja 1941. godine, dok se partizanske snage nisu povukle iz Srbije pod pritiskom neprijatelja i izdajom četnika u Srbiji. Štaviše, kod boraca je stvoreno uvjerenje da je slobodna teritorija stvorena jednom zauvijek i da nije moguće da se stanje promijeni. Išlo se za tim da se brani svaki pedalj te teritorije bez obzira na žrtve. A kada je došla ofanziva, kada su borci morali odstupati pred snagom neprijatelja i napustiti do tada čvrsto držane položaje, borci su se gubili, demoralisali se, jer i nisu znali izlaz iz takve situacije. Najviše boraca je smatralo da je, ako napuste slobodnu teritoriju, propao i sam ustanak. Ni narod nije

bio pripremljen na to da neprijatelj može privremeno zaposjesti pojedina mjesta koja su već bila oslobođena. Sve je to u ofanzivi dovelo do opšte pometnje i demoralizacije kako u vojsci tako i u civilnom stanovništvu. Taj momenat su četnici dobro iskoristili. Povelili su agitaciju i obećavali, ukoliko borci pristupe četničkim jedinicama, da će istočna Bosna pripasti Srbiji, a tada neće biti pokolja srpskog stanovništva, paljenja sela i pljačkanja imovine. Mnogi su povjerovali takvoj propagandi, jer im se činilo da je to i jedini izlaz iz teške situacije kakva je bila početkom 1942. godine. U tome su, po našem mišljenju, i osnovni uzroci osipanja boraca iz Romanijskog partizanskog odreda u većoj mjeri nego što bi bilo normalno s obzirom na uticaj Partije i njenu popularnost koju je stekla u prvim danima ustanka.

S obzirom na stanje na Romaniji poslije ofanzive, partijska organizacija je u ovom periodu, tj. u vremenu od januara do kraja maja 1942. godine, drugačije organizaciono postavljena. Mnoge partijske ćelije koje su ranije postojale prestale su da rade, a formirane su nove tamo gdje su se našli komunisti u to vrijeme. Najviše partijskih ćelija radi u okviru bataljona i četa, dok ih je na terenu znatno manje. To je i normalno. Svi komunisti su, manje-više, u vojnim jedinicama, jer nije bilo slobodne teritorije da se angažuju u radu sa masama. Partijska organizacija je bila vrlo aktivna. Rezultat njene pojačane aktivnosti je prijem većeg broja novih članova KPJ iz redova boraca koji su se istakli u borbama za vrijeme ofanzive i koji su pokazali privrženost liniji KPJ. Iako je u borbama za vrijeme ofanzive i kasnije poginuo veći broj članova KPJ, a dosta ih je bilo otišlo i u brigade, organizacija je bila brojčano jača nego krajem 1941. godine. U ovo vrijeme partijska organizacija broji 249 članova. Od toga broja su 151 seljaci, 32 radnici, 39 intelektualci i 27 ostali. Po nacionalnom sastavu su: Srba 189, Muslimana 31, Hrvata 13 i 16 ostalih. Treba podvući da je veoma porastao broj seljaka, što govori da je Partija zauzela pravilan stav i da se oslobodila izvjesnog sektaškog odnosa prema seljacima. Izvjesno opadanje broja radnika i intelektualaca u Partiji nije rezultat zapostavljanja ovih kategorija, nego to što je jedan broj članova KPJ poginuo, a jedan dio otišao u druge jedinice.

Rad partijskih organizacija je mogao biti aktiviziran u ovom periodu, jer su uslovi bili daleko povoljniji nego u poređenju s onim u periodu decembar 1941. g. januar 1942. godine, kada su četnici bili u ofanzivi i kada je bjesnjela druga neprijateljska ofanziva. I perspektiva je postala sada jasnija. Komunisti i rukovodstvo su došli do saznanja da je izlaz u formiranju pokretnih jedinica i prelazu na partizanski način ratovanja.

Zahvaljujući aktivnom radu partijske organizacije i mjerama štaba Romanijskog odreda, stanje u odredu se stabilizovalo. Glavni štab izdaje naredenje da se pristupi formiranju pokretnih vojnih jedinica. Štab Romanijskog odreda je odmah pristupio izvršavanju tog naređenja i već u februaru 1942. godine poslao jedan bataljon u sastav grupe udarnih bataljona od kojih je kasnije formirana Šesta istočnobosanska brigada. Početkom marta iste godine formiran je Drugi udarni bataljon, koji je poslan u sastav Prve proleterske brigade.

Ostali dijelovi Romanijskog odreda djeluju na Romaniji, vode borbe na Glasincu i prema Sarajevu.⁵⁵⁾ Članovi štaba odreda djeluju aktivno na pojedinim frontovima i rade na učvršćenju discipline u bataljonima i četama. Tako je Romanijski odred, i pored svih poteškoća i kriza koje je imao, ponovo postao sposoban za najveće okršaje i ponovo je ovladao situacijom na Romaniji.

Partijska organizacija je uporedo sa radom na konsolidaciji odreda aktivno radila na objašnjavanju četničke izdaje u toku druge ofanzive. Odmah je pristupila obnavljanju organa vlasti u selima i mjestima u kojima su već postojali 1941. godine, i osnivanju novih organa vlasti u onim krajevima i selima gdje ranije nisu bili osnovani. Ovo je period kada se mnogo vodi računa o tome koga treba birati u organe vlasti, narodnooslobodilačke odbore, komande mjesta i sudove. Naime, birani su provjereni i odani borci za slobodu koji su prihvatili platformu KPJ.

Partijska organizacija preduzima mjere da u partizanski odred ponovo okupi sve bataljone i čete, pa i pojedince koji su u toku ofanzive otišli kućama ili su prešli u četnike. I taj zadatak je uspješno završen. Knežinski, Planinski i Rogatički bataljoni, u kojima su bili preovladali četnici, ponovo se stavljaju pod komandu Štaba romanijskog odreda kao dobrovoljačka vojska.⁵⁶⁾ Istina, u ovim bataljonima je i dalje bilo dosta onih koji su bili četnički raspoloženi, ali s obzirom na snagu partizanskog odreda i raspoloženje naroda za borbu, oni nisu mogli izbjegavati akcije koje je preduzimao Romanijski odred.

Dok su i partijska organizacija i Štab odreda vodili upornu borbu za osvajanje svakog borca iz jedinica koje su prešle u četnike ili su ušli u sastav dobrovoljačkih jedinica, na drugoj strani, u Muslimanskom bataljonu je učinjeno nešto što se ničim nije moglo pravdati. Naime, riječ je o tome da se u borbama za vrijeme napada na Vareš jedan broj boraca ovog bataljona predao neprijatelju. Poslije toga, Štab bataljona i partijska organizacija u bataljonu donose odluku da se otpusti veći broj boraca koji su bili »kolebljivi« i »nepouzđani« i da se otpreme kućama.⁵⁷⁾ Dakle, umjesto upornog političkog rada i borbe za svakog borca, otpuštaju se oni koji bi uz intenzivniji politički rad ostali u jedinici. To je gruba greška partijske organizacije u Muslimanskom bataljonu, a time i partijske organizacije i rukovodstva na Romaniji. Taj potez je imao vrlo loše posljedice. Muslimanske mase sa ovog područja, u kasnijim godinama rata, teško se opredjeljuju za partizanski pokret, dugo su čekale na ishod borbe da bi se opredjelile.

I upravo kada su se prilike na Romaniji ponovo sredile i kada je partizanski pokret odnio prevagu nad četničkim pokretom na Romaniji poslije druge ofanzive, okupator preduzima novu akciju da ga raz-

⁵⁵⁾ Savo Pređa — Borba na Glasincu 1942. godine, rukopis pripremljen za ediciju »1942. u sjećanjima učesnika NOR-a«.

⁵⁶⁾ Isto.

⁵⁷⁾ Mujo Hodžić, isto. Dok se u Romanijskom odredu vodila borba da se sačuva svaki borac — Srbin, da ne ode u četnike, dotle su borci Muslimani proglašavani kolebljivim, nesigurnim i sl. i otpremeni kućama. Slična situacija je bila i kod muslimanskog civilnog stanovništva. S obzirom na to da su četnici vršili zločine nad ovim narodom, od rukovodstva odreda i partijskog rukovodstva je sugerisano narodu da se sklanja u gradove. Prema tome, indirektno je stavljeno narodu do znanja da se partizanska vlast neće ili ne može brinuti za njihovu sigurnost.

bije i uništi. Krajem marta 1942. godine okupator otpočinje treću ofanzivu na slobodnu teritoriju u istočnoj Bosni, gdje je jugoistočna Bosna, uključujući i područje Romanije, ponovo centar glavnog udara neprijatelja.⁵⁸⁾ Pred nadmoćnijim snagama neprijatelja partizanske snage su se povukle sa područja koje je bilo poprište borbe. Vrhovni štab sa proleterskim jedinicama se povlači prema Crnoj Gori. Sa ovim snagama ide i Udarni bataljon Romanijskog odreda,⁵⁹⁾ koji je ušao u sastav Prve proleterske brigade. Sa Romanije se takođe povlači grupa udarnih bataljona koji su sačinjavali jezgro buduće Šeste istočnobosanske brigade.⁶⁰⁾ U dijelu Romanijskog odreda koji je ostao na Romaniji ponovo dolazi do diferencijacije. Jedinice koje su do tada bile kao dobrovoljačka vojska, prihvataju, uglavnom, četničke komande i ostaju na svom području. U Mokranjskom bataljonu partizanskog odreda je izvršen puč, pa su komandu preuzeli četnici. Dio boraca koji su i dalje ostali partizani, a nisu se povukli sa područja Romanije, razbili su se u grupe i nastavili djelovanje kroz čitavu 1942. godinu.

Iz izloženog se vidi da je sredinom 1942. godine situacija na Romaniji bila dosta teška. Nijemci su, potpomognuti ustašama, domobranima i četnicima, uspjeli da potisnu glavninu partizanskih snaga sa područja jugoistočne Bosne i Romanije. Na Romaniji su ostale samo manje grupe koje su manevrisale na području Glasinca, Sokolovića i oko Rogatice. Dobar broj boraca iz bivših dobrovoljačkih jedinica se vratio kućama, a jedan broj ih je stupio u četnike. Narod koji je u toku ofanzive bio izbjegao u šume krajem maja počinje se vraćati u sela koja su bila potpuno popaljena. U to vrijeme i njemačka komanda mijenja svoju taktiku prema ustanicima. Ponudila je miran život svim onima koji napuste partizanske jedinice i dođu kući. Mnogi borci su napustili borbu.⁶¹⁾

Sve ovo govori da se partijska organizacija na Romaniji našla u vrlo složenoj situaciji. Njen osnovni zadatak bio je da okupi grupe boraca Romanijskog odreda koje su ostale na ovom području, da ih poveže i održi kako bi u određenom momentu mogle ponovo stupiti u djeinstvo. Pored toga, trebalo je spasiti od četničkog uticaja one borce koji su se vratili kućama, a koji nisu još bili pali pod četnički uticaj, pa i njih ponovo okupiti u grupe i uključiti u akcije. Najvažniji zadatak je bio da se u narodu povрати povjerenje u snagu pokreta i da se objasni da povlačenjem partizanskih snaga sa ovog područja ustanak nije propao, nego da se samo promijenila taktika borbe.

U skladu sa novonastalom situacijom izvršena je reorganizacija partijske organizacije. Formiran je novi Okružni komitet KPJ za Romaniju, a borci članovi KPJ uključeni su u partijske ćelije po selima, prema mjestu gdje se nalazila njihova grupa.

⁵⁸⁾ Isto.

⁵⁹⁾ Savo Pređa: Udarni bataljon, članak pripremljen za ediciju: »1942. u sjećanjima učesnika NOR-a«.

⁶⁰⁾ Vojo Ljujić: Formiranje grupe udarnih bataljona — članak pripremljen za ediciju »Istočna Bosna u NOR-u«, i prema usmenom kazivanju Momira Koprivice, Monija Fincija i Rade Borovčanina — autoru.

⁶¹⁾ Kako su na području Glasinca u toku druge i treće ofanzive bile pogorjele sve kuće i drugi gospodarski objekti na selu, to je veći broj boraca iskoristio amnestiju i ostao da u toku ljetnjeg perioda obezbijedi najnužniji smještaj porodice.

Okružni komitet KPJ su sačinjavali: Grujo Novaković — sekretar, Savo Pređa, Vlado Cvijetić, Veso Racković, Mikajlo Obrenović i Mile Jolović.⁶²⁾

Drugom polovinom 1942. godine na području Romanije je bilo 97 članova KPJ. Socijalni sastav članstva je bio: seljaka 86, radnika 4, intelektualaca 3 i ostalih 4. Nacionalni sastav je bio: Srba 96, Hrvata 1. Ako ovaj broj članova KPJ uporedimo sa brojem iz prve polovine 1942. godine, vidimo da je došlo do znatnog smanjenja partijske organizacije. Osnovni razlog je to što je najveći broj članova KPJ otišao u brigadu. Pored toga, jedan manji broj se pokolebao ili se pasivizirao u radu, pa su isključeni iz članstva KPJ ili su zaobidjeni. Ali, isto tako treba naglasiti da je u ovom periodu primljen znatniji broj novih članova iz redova onih aktivista koji su bili aktivni na izvršavanju zadataka koji su pred njih bili postavljeni.

Tako su partijske ćelije učvršćene nastavile da aktivno rade i brojno jačaju. Što je najvažnije, partijska organizacija je uspjela da objasni četničku izdaju i tako sačuva svoj uticaj u narodu u Glasincu i u većim dijelovima ostalih područja na Romaniji. Grupe boraca Romanijskog odreda koje su ostale na ovom području su sačuvane, učvršćene i objedinjene. Drugom polovinom te godine Okružni komitet KPJ šalje jednu grupu od oko 30 boraca u sastav Šeste istočnobosanske brigade,⁶³⁾ da bi krajem godine, u decembru, poslao i drugu grupu od oko 150 boraca.⁶⁴⁾ Svojom aktivnošću Okružni komitet je uspio da stvori takvo raspoloženje u narodu da neke četničke jedinice nisu smogle snage da svoje borce uvedu u otvorenu borbu protiv partizanskih snaga. Početkom 1943. godine na Romaniji je prikupljena nova grupa boraca koja je u martu upućena u sastav Šeste istočnobosanske brigade, kada je brigada poslala u Crnu Goru u sastav glavnine snaga Vrhovnog štaba NOVJ u toku pete ofanzive.⁶⁵⁾

Sredinom 1943. godine, poslije pete ofanzive, kada su se partizanske jedinice probile iz obruča na Sutjesci, glavnina partizanskih snaga sa Vrhovnim štabom dolazi na područje Romanije. Iako desetkovane u ofanzivi, partizanske jedinice odmah prelaze u akciju. Za vrlo kratko vrijeme razbijene su četničke snage u istočnoj Bosni i na Romaniji, a oslobođena su i mnoga mjesta. To je, u stvari, bila velika vojnička pobjeda partizanskih jedinica u istočnoj Bosni uopšte, a na Romaniji posebno. Upravo u vrijeme kada su okupator i četnici govorili da su partizani potpuno uništeni, partizanske jedinice su prosto nahrlile na ovo područje i oslobodile ga.

Partijska organizacija na Romaniji u ovo vrijeme je dobila veliku pomoć. Ali, ona je dobila i složene zadatke. Veliki broj boraca iz jedinica koje su poslije pete ofanzive prešle preko Romanije ostao je na

⁶²⁾ Prema usmenom kazivanju Gruje Novakovića, Sava Pređe i izjavi Mihajila Obrenovića, dokument kod autora.

⁶³⁾ Prema usmenom kazivanju Nikole Savčića, Rade Borovčanina i Save Pređe — autoru.

⁶⁴⁾ Todor Vujasinović: Kosorići iz Kusača i drugi, str. 37, kaže da je došao jedan bataljon, a Nikola Savčić, Rade Borovčanin, i drugi borci kažu da je bilo oko 150 boraca, što je činilo jedan bataljon.

⁶⁵⁾ Prema usmenom kazivanju Gruje Novakovića i Milorada Borovčanina — autoru.

ovom području. Njih je trebalo prikupiti, smjestiti, obezbijediti i oporaviti kako bi se ponovo uključili u jedinice. Partijska organizacija je posredstvom ljudi sa Glasinca i šireg područja Romanije taj posao uspješno obavila i pored toga što su uslovi rada bili teški, jer su poslije odlaska partizanskih snaga ponovo došli četnici, koji su imali upravo zadatak da hvataju i ubijaju ove borce.

U djelokrugu širih mjera na daljem rasplamsavanju borbi u istočnoj Bosni pred Okružni komitet i partijsku organizaciju na Romaniji postavili su se novi zadaci. Romanija je, kao i šire područje jugoistočne Bosne, imala veliki vojni, a posebno politički značaj, jer je trebalo nastaviti sa intenzivnijim radom na razvijanju politike bratstva i jedinstva i većem uključivanju Muslimana u NOP. U vezi s tim, partijska organizacija je dobila konkretne zadatke. Jedan od zadataka bio je formiranje Romanijskog partizanskog odreda koji treba da preraste u brigadu. Terenske grupe koje su na ovom području djelovale trebalo je odmah objediniti i stvoriti jezgro budućeg odreda.

Da bi se izvršili navedeni zadaci, na Romaniji se, sredinom 1943. godine, formira novi Okružni komitet u sastavu: Grujo Novaković — sekretar, a Savo Pređa, Veso Racković i Nisim Albahari — članovi.⁶⁶⁾ Partijska organizacija je u ovo vrijeme bila malobrojna s obzirom na to da je velik broj članova Partije bio otišao u brigadu. Ali, bila je čvrsta i akciono jaka. I upravo zahvaljujući toj činjenici, kao i povoljnim uslovima, za relativno kratko vrijeme formiran je Romanijski odred, u kome je već u avgustu bilo preko sedamdeset boraca. Za komandanta postavljen je Vojin Nenadić, a za zamjenika Ratko Jovičić. Za političkog komesara postavljen je Veso Racković, a za zamjenika političkog komesara Savo Pređa, koji je ujedno bio partijski rukovodilac u odredu.⁶⁷⁾ Početkom septembra 1943. godine za komandanta odreda postavljen je Mihajilo Bjelaković. Odred se brzo vojnički sredio i otpočeo akcije. Uspjesi koje je postizao u borbama koje je vodio doprinijeli su da odred vrlo brzo ojača i da već u novembru mjesecu 1943. godine broji preko 600 boraca.⁶⁸⁾ Što je posebno važno istaći, jeste činjenica da odred nije bio striktno vezan za određeno područje. On je stavljen pod komandu štaba 27. divizije i vodio je borbe tamo gdje je u određenoj situaciji bilo najpotrebnije.

U oktobru mjesecu 1943. godine na Romaniju su došle jedinice Trećeg korpusa.⁶⁹⁾ Odmah su pristupile razbijanju četnika koji su bili koncentrisani zapadno od planine Romanije i na području Rogatice i Sokolovića. Najznačajnija borba sa četnicima bila je u selu Sijerci, u kojoj su razbijeni četnici Dragoljuba Račića, koji su došli iz Srbije da »oslo-

⁶⁶⁾ Prema kazivanju Gruje Novakovića, Sava Pređe i Nikole Cvijetića — autoru.

⁶⁷⁾ Prema kazivanju Nisima Albaharija i Sava Pređe — autoru.

⁶⁸⁾ U Arhivu Instituta za istoriju radničkog pokreta, Fond Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu pod brojem 2235/b, nalazi se izvještaj Okružnog komiteta KPJ za Romaniju, koji nije datiran. Međutim, ako se dokument analizira, može se doći do zaključka da je pisan između sedmog novembra i trećeg decembra 1943. godine iz Sokoca. Do takvog zaključka se može doći ako se uzme činjenica da je proslava oktobarske revolucije bila u Sokocu sedmog novembra, o kojoj se govori u izvještaju i da je trećeg decembra 1943. godine počela šesta ofanziva na području Romanije, kada se Okružni komitet bio povukao, a o ofanzivi se u izvještaju ništa ne govori. Sve to upućuje na zaključak da je izvještaj pisan kako smo već kazali.

⁶⁹⁾ Zbornik NOR-a, tom IV/18, str. 370 i 389.

bode« istočnu Bosnu. Poslije ove uspješno izvedene akcije, ubrzo su razbijene i druge četničke jedinice, a zatim se pristupilo napadu na njemačko-ustaška uporišta. Tako je do kraja oktobra i početkom novembra 1943. godine bio oslobođen Sokolac, Rogatica i druga mjesta na Romaniji.⁷⁰⁾ To je stvorilo povoljne uslove za politički rad na terenu. Aktivnost partijske organizacije u to vrijeme postaje sveobuhvatnija. Romanijski odred, kao neposredni rezultat rada partijske organizacije, izrastao je u jaku i čvrstu vojnu formaciju, pa se osamostalio i kadrovski ojačao tako da Okružni komitet i partijska organizacija nisu morali o njemu voditi više neposredno brigu. Taj posao je preuzela partijska organizacija odreda koja je takođe ojačala i postala organizaciono sredena.

Okružni komitet KPJ za Romaniju, koji u to vrijeme djeluje u sastavu: Nikola Cvijetić — sekretar, Grujo Novaković, Nisim Albahari, Milorad Borovčanin, Mileva Šćepanović i Savo Pređa,⁷¹⁾ i partijska organizacija usmjeravaju svoj politički rad u narodu na oslobođenoj teritoriji. Naročito velika briga posvećena je onim selima i krajevima u kojima je ranije uticaj četnika bio veći. Pored toga, odmah se pristupilo obnavljanju postojećih i osnivanju novih organa narodne vlasti. U toku novembra 1943. godine izabrani su opštinski NOO-i u Sokocu, Rogatici, Sokolovićima, Prači, Han Pijesku, Knežini i drugim opštinskim centrima.⁷²⁾ Po selima su izabrani seoski NOO-i, a u Sokocu je u novembru 1943. godine osnovan i Okružni narodnooslobodilački odbor za Romaniju, čiji je predsjednik bio Stevo Cvijetić.⁷³⁾ U Sokocu je odmah po njegovom oslobođenju osnovan i narodnooslobodilački sud u sastavu: Nikola Cvijetić, Pavle Goranin, Pero Kosorić i Grujo Novaković.⁷⁴⁾ Sud je održao nekoliko zasjedanja na kojima je sudio zarobljenim ustašama, četnicima i građanima koji su aktivno pomagali okupatora i njegove slugu. Odluke suda su saopštavane javno, a oglašavane su putem pismenih oglasa prije nego što su bile izvršavane. Pored ovih organa vlasti, formirane su i komande mjesta u Sokocu, Rogatici, Goraždu i Caporima.⁷⁵⁾

Organi vlasti su preuzeli na sebe poslove snabdijevanja vojske hranom. Pored prikupljanja žita i drugih prehrambenih artikala, organi vlasti u Sokocu, Rogatici i drugim mjestima su organizovali pečenje hljeba i doturanje vojnim jedinicama. Organizovano je pletenje čarapa, džempera i drugih odjevnih predmeta za vojsku. Omladinke su isplele nekoliko hiljada vunениh čarapa, više stotina džempera i drugih odjevnih predmeta.⁷⁶⁾

Ubrzo se razvio živ politički rad u masama na čitavom području Romanije. Održano je niz konferencija i drugih oblika političke djelatnosti. Na ovim poslovima su, pored članova Okružnog komiteta, članova KPJ na terenu, angažovani i komunisti iz brigada i štabova divi-

⁷⁰⁾ Zbornik NOR-a, tom IV/19, str. 215.

⁷¹⁾ IRPS, dokument, br. 2235/b.

⁷²⁾ Isto.

⁷³⁾ Prema kazivanju Nikole Cvijetića, sekretara OK KPJ za Romaniju u to vrijeme, dokument kod autora.

⁷⁴⁾ Isto.

⁷⁵⁾ IRPS, dokument br. 2235/b.

⁷⁶⁾ Prema sjećanju Nikole Cvijetića, dokument kod autora.

zija. Naročito veliku pomoć su pružili: Hasan Brkić, Pero Kosorić, Pavle Goranin, Vlado Popović i drugi istaknuti komunisti, koji su i ranije u borbama na ovom području pokazali svoje vojničke i političke sposobnosti. Ta aktivnost je doprinijela da se istina o borbi koju vodi KPJ prenese u svaki zaselak na Romaniji i da se narod upozna sa njenim uspjesima koje je postigla u protekle dvije godine teške borbe sa okupatorom i domaćim izdajnicima.

Sastav partijske organizacije na Romaniji krajem 1943. godine bio je, relativno, malobrojan, jer je u to vrijeme najviše komunista bilo u brigadama i jedinicama koje partijski nisu bile vezane za Okružni komitet KPJ za Romaniju. Naime, ukupno je bilo 94 člana KPJ. Socijalni sastav je bio: seljaka 78, radnika 4, intelektualaca 8 i ostalih 4. Nacionalni sastav: Srba 89, Muslimana 2, Hrvata 1 i ostalih 2.

Drugom polovinom 1943. godine formiran je i opštinski komitet KPJ za Glasinačku opštinu. Članovi Opštinskog komiteta su: Milisav Marić — sekretar, a Milorad Bašović, Svetko Marković, Milivoje Marić i Milja Ećimović — članovi.⁷⁷⁾

U decembru mjesecu 1943. godine započinje šesta neprijateljska ofanziva na istočru Bosnu.⁷⁸⁾ Romanija je ponovo na glavnom udaru neprijatelja, pa su partizanske snage bile prisiljene da se povuku. Sa jedinicama 27. divizije povlači se i Romanijski partizanski odred u čiji je sastav bio uključen. Područje Romanije ponovo zaposjedaju Nijemci, ustaše i četnici. Tada je neprijatelj od četrdeset sela u Glasinačkoj opštini trideset i pet sela potpuno spalio, imovinu opljačkao i ubio preko 60 stanovnika, uglavnom žena i djece.⁷⁹⁾ Veliki dio selâ je popaljen u Rogatičkoj, Knežinskoj i Paljanskoj opštini i više desetina ljudi i žena je ubijeno.⁸⁰⁾ Radi spasavanja, narod sa Glasinca je otišao prema Sokolovićima i drugim krajevima koji nisu bili pogorjeli da se skloni od zime.

Na području Romanije je, poslije povlačenja partizanskih jedinica, ostao Okružni komitet KPJ za Romaniju i Opštinski komitet za Glasinac i Rogaticu, kao i jedan broj članova KPJ koji su bili sa narodom. Njihov zadatak bio je da sklone narod i da mu obezbijede smještaj po selima koja nisu bila pogorjela. Taj posao je uspješno obavljen. Ali, kako nije bilo jačih partizanskih snaga, javljaju se četnici koji progone narod, pljačkaju ga i otimaju mu i ono malo imovine što je sačuvao u toku ofanzive.⁸¹⁾ Okružni komitet je preduzeo mjere da osujeti četničke zločine. U tom cilju okuplja sve borce koji su se našli na tom području. To je jedan vod Romanijskog partizanskog odreda, koji je u ofanzivi bio odsječen, jedna grupa boraca Južnomoravske brigade, koja se tu našla, i drugi.⁸²⁾ Tako se pri Okružnom komitetu našla grupa od oko osamdeset boraca koja je vodila borbe sa Nijemcima, ustašama i četnicima po Sokolovićima, Gučevu i Djedovićima. Najzapaženije uspjehe postigla je ova grupa u borbi sa ustašama u Gučevu i u Šenkovićima kada

⁷⁷⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 2235/b.

⁷⁸⁾ Vlado Strugar: Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945. godine, Vojno-istorijski institut, Beograd 1962. godine.

⁷⁹⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 2571.

⁸⁰⁾ Isto.

⁸¹⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 49/21295.

⁸²⁾ Prema sjećanju Nikole Cvijetića, dokument kod autora.

je zarobljen jedan džombol, radio-aparat, pisaaća mašina, šapirograf, i dosta novih njemačkih uniformi.⁸³⁾

Početkom januara 1944. godine na Romaniju ponovo dolazi 27. divizija i Romanijski odred,⁸⁴⁾ pa su se uslovi izmijenili. Borbe se ponovo rasplamsavaju na cijelom području Romanije. U ovim borbama neprijatelj je pretrpio velike gubitke.⁸⁵⁾

Partijski rad je oživio. U Okružnom komitetu je došlo do izmjena. Komitet su sačinjavali: Nikola Cvijetić — sekretar, a Nisim Albahari, Miloš Piljuga i Milka Čaldarević — članovi.⁸⁶⁾ Grujo Novaković je postao politički komesar Romanijskog odreda i nije više član OK KPJ.⁸⁷⁾ I Savo Pređa je otišao na novu dužnost. Pri Okružnom komitetu kao politički radnici bili su: Lela Petrović i Radmila Begović. I u Opštinskom komitetu Glasinac je došlo do značajnijih promjena. Evo njegovog sastava: Milisav Marić — sekretar, a Mikajlo Obrenović, Sava Bilić, Vlado Kovačević, Milja Ećimović i Vlado Cvijetić — članovi.⁸⁸⁾ Ovo rukovodstvo objedinjuje rad partijskih organizacija u dvije opštine: glasinackoj i sokolovičkoj.⁸⁹⁾ Za sektor Rogatice, kojem pripada i područje oko Goražda, formirano je opštinsko partijsko povjereništvo. Sekretar povjereništva je bio Drago Karišik, a članovi: Milorad Borovčanin, Mileva Cerović i Radmila Tanasković.⁹⁰⁾

Partijska organizacija na terenu Romanije sada je malobrojna. Najviše komunista je u Romanijskom odredu; oni su partijski vezani za divizijski komitet KPJ 27. divizije. Ostali komunisti su raspoređeni po cijelom području Romanije. Istina, najviše ih je na području glasinacke opštine, odnosno sa narodom iz Glasinca. Komunisti, prema tome, ne djeluju kroz partijske ćelije u svim opštinama. U četiri opštine samo je po jedan član KPJ sa kojim Okružni komitet održava veze i daje direktive za rad.⁹¹⁾ Tek polovinom 1944. godine, kada se stanje više normalizovalo, kada se narod povratio u svoja sela, dolazi do obnavljanja ćelijskog partijskog rada i uspostavljanja punktova tamo gdje nije bilo partijskih organizacija. Tako su ponovo počele da rade partijske organizacije u Šenkovićima, Djedovićima, Sokolovićima, Gučevu i Knežini. U ovim partijskim organizacijama radila su 53 člana KPJ, od kojih su: seljaci 46, radnici 2, intelektualci 3, i ostali 2. Nacionalni sastav je: Srba 48, Muslimana 3, Hrvata 1, i ostalih 1.

Pored partijskih organizacija, u pojedinim selima i krajevima postojali su punktovi preko kojih je djelovao Okružni komitet KPJ i provodio određene zadatke.⁹²⁾

U martu mjesecu 1944. godine ponovo je došlo do izmjena u Okružnom komitetu. Sekretar je postao Nisim Albahari, a Nikola Cvijetić je otišao na novu dužnost.⁹³⁾

⁸³⁾ Isto.

⁸⁴⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 42/2052.

⁸⁵⁾ Isto.

⁸⁶⁾ Isto, Arhiv IRPS, dokument br. 42/2052.

⁸⁷⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 49/2121.

⁸⁸⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 19/2127.

⁸⁹⁾ Isto.

⁹⁰⁾ Isto.

⁹¹⁾ Arhiv IRPS, dokument 42/2052.

⁹²⁾ Arhiv IRPS, dokument 20/2205.

⁹³⁾ Prema kazivanju Nikole Cvijetića, on je otišao sa Romanije u martu mjesecu

Krajem juna 1944. godine i Opštinski komitet KPJ za Glasinac je ponovo izmijenjen. Sekretar je postao Desimir Mihajilović, a članovi su: Milisav Marić, Milivoje Đokić, Slavko Cvijetić, Drago Šuka, Vukosava Borovčanin i Miladin Tomić.⁹⁴⁾

U prvoj polovini 1944. godine partijska organizacija na Romaniji, pored zadataka o kojim smo ranije govorili, preduzima i niz drugih akcija. U toku februara 1944. godine otpočeo je intenzivniji ideološki rad.⁹⁵⁾ Partijska organizacija nije zanemarila ni rad organa vlasti tamo gdje su postojali uslovi za njihovu djelatnost. Tako su djelovali opštinski NOO-i za glasinacku i sokolovičku opštinu i bili su aktivni.⁹⁶⁾ Dje-lovala je i komanda mjesta u Sokolovićima, kojoj je bio zadatak da se brine o smještaju i ishrani stanovništva, koje je živjelo u teškim materijalnim uslovima. Po selima su održavane konferencije i zborovi na kojima je objašnjavana politička situacija u zemlji i svijetu. Pored toga, rasturani su štampa, leci i radio-vijesti.⁹⁷⁾ Kako su u tom periodu vršene pripreme za izbor Oblasnog NOO-a za istočnu Bosnu, to je zadatak partijske organizacije na Romaniji bio da obezbijedi izbor delegata za oblasnu konferenciju koja je trebala da izabere odbornike i predloži kandidate sa područja Romanije u Oblasni NOO.⁹⁸⁾ Bio je već i odranije formiran Inicijativni okružni NOO za Romaniju, kome je Okružni komitet posvećivao punu pažnju.⁹⁹⁾

U drugoj polovini 1944. godine u Okružnom komitetu KPJ za Romaniju ponovo je došlo do promjena. Nisim Albahari, Miloš Piljuga i Milka Čaldarević otišli su na nove dužnosti. Poslije toga Okružni komitet su sačinjavali: Grujo Novaković — sekretar, i članovi: Dušan Jovanović i Mira Biblija.¹⁰⁰⁾

Međutim, treba naglasiti da je polovinom 1944. godine situacija na Romaniji bila ponovo izuzetno teška. Partizanske jedinice se povlače sa ovog područja, a počinju ponovo da vršljaju četnici. Oni progone sve aktiviste, ubijaju članove KPJ i skojevce koje uhvate.¹⁰¹⁾ To je, svakako, otežavalo rad članovima KPJ i Okružnom komitetu, kao i organima vlasti koji su u to vrijeme postojali. No, partijska organizacija i u to vrijeme, a naročito u drugoj polovini t. g. kad se 27. divizija vraća na ovo područje, razvija živ politički rad. Po selima se održavaju sastanci i narodu objašnjavaju zbivanja i događaji i djeluje se na učvršćenju posto-

1944. godine, a za sekretara je došao Nisim Albahari. To se može zaključiti i iz dokumenata (izvještaja) koje u ime OK KPJ za Romaniju potpisuje Nisim Albahari od marta pa dalje.

⁹⁴⁾ Prema kazivanju Milisava Marića; a vidi i dokument u Fondu OK KPJ za Romaniju u Arhivu IRPS.

⁹⁵⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 42/2052.

⁹⁶⁾ Isto.

⁹⁷⁾ Isto.

⁹⁸⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 30/2128.

⁹⁹⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 116/2597.

¹⁰⁰⁾ Sastav komiteta je uzet prema izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu upućen Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Dokument nije datiran, ali upoređujući ga sa drugim dokumentima koji govore o sastavu drugih okružnih komiteta u istočnoj Bosni, koji su datirani, može se zaključiti da je izvještaj pisan u oktobru mjesecu 1944. godine u Tuzli. To potvrđuju i izvještaji koje šalje OK KPJ za Romaniju od septembra 1944. godine i koje potpisuje Grujo Novaković.

¹⁰¹⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 20/2205.

ječili i formiranju novih organa vlasti. Sada se više pažnje posvećuje i masovnim političkim organizacijama. Krajem septembra i početkom oktobra 1944. godine Okružni komitet je, da bi imao mogućnosti za rad, okupio grupu od oko pedeset boraca i formirao prateću četu.¹⁰²⁾ U novembru mjesecu održana je Okružna konferencija Narodnog fronta za okrug Romaniju i izabran Okružni odbor, a nešto kasnije i Okružna konferencija omladine i Antifašističkog fronta žena.¹⁰³⁾ Svečano je proslavljena 27-godišnjica oktobarske revolucije. Na mitingu koji je tom prilikom održan govorili su predstavnici vojske i političkih organizacija, održana je i vojna parada, izveden kulturno-umjetnički program i održano narodno veselje.¹⁰⁴⁾

Organi vlasti su preuzeli na sebe poslove oko pružanja materijalne pomoći stanovništvu na Romaniji, a posebno na Glasincu, koji je do kraja bio iscrpljen ratom. Pomoć se sastojala u platnu od padobrana i drugim životnim namirnicama. To je vrijeme kada narodu prijeti glad, jer žetve gotovo nije ni bilo s obzirom na to da u proljeće 1944. godine nije bilo sjemena da se zasije. Prema tome, trebalo je obezbijediti i minimalne količine hrane. Krajem t. g. i početkom 1945. godine organi vlasti preduzimaju akciju da saberu djecu iz ovih krajeva i da ih smjeste u domove u Srbiji kako bi im se obezbijedila prehrana i školovanje.

Kako se bližio kraj rata, bilo je potrebno da se uspostave organi vlasti i ostvari uticaj i tamo gdje nije bilo partijskih organizacija i jačeg partijskog uticaja. U tom pravcu Okružni komitet KPJ za Romaniju dobiva nove zadatke. Naime, širi se njegova teritorijalna nadležnost u pravcu Rudog, Čajniča i drugih mjesta u jugoistočnoj Bosni.¹⁰⁵⁾ Prema tome, članovi Okružnog komiteta KPJ i predstavnici drugih organizacija, kao i organa vlasti, razvijaju aktivnost u tom pravcu. Oni tamo rade na osnivanju organa vlasti, političkih organizacija i vrše mobilizaciju ljudi za partizanske jedinice. Tako je do kraja aprila 1945. godine, do oslobođenja ovih krajeva, kao i tih dana neposredno, bila organizovana nova narodna vlast od seoskih do opštinskih i sreskih NOO-a.¹⁰⁶⁾ Odmah se pristupilo i primanju onih najaktivnijih u članstvo KPJ i formiranju partijskih ćelija tamo gdje su postojali uslovi.

Partijska organizacija na Romaniji ostala je, manje-više, u istom sastavu kakva je bila i 1944. godine. U Okružnom komitetu nema promjena. U opštinskom komitetu KPJ za Glasinac došlo je, u oktobru mjesecu 1944. godine, do promjene sekretara ovog komiteta. Naime, tada je sekretar postao Mikajilo Obrenović,¹⁰⁷⁾ jer je Desimir Mihajilović otišao na dužnost u Okružni NOO.

I u ovo vrijeme, pored partijskih organizacija, postoje pojedini članovi KPJ po nekim selima ili aktivisti na pojedinim punktovima čijim posredstvom su provođeni određeni zadaci. To je 1945. godine naročito bilo karakteristično za područja oko Rudog i Čajniča.

Partijska organizacija u ovo vrijeme posvećivala je više pažnje organizaciji SKOJ-a, koja je tada bila relativno brojna. Nije nam ovdje

¹⁰²⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 24/2817.

¹⁰³⁾ Arhiv IRPS, Fond NOR-a, OK KPJ za Romaniju.

¹⁰⁴⁾ Arhiv IRPS, Fond NOR-a, OK KPJ za Romaniju.

¹⁰⁵⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 5320.

¹⁰⁶⁾ Isto.

¹⁰⁷⁾ Arhiv IRPS, dokument br. 24/2817.

zadatak da obrađujemo to pitanje. Ono zaslužuje posebnu pažnju, jer je omladina imala veliku ulogu i dobro je obavila svoje zadatke, što je predstavljalo veliku pomoć partijskoj organizaciji.

Tako je Okružni komitet KPJ za Romaniju uspješno izvršavao zadatke koji su pred njim stajali u toku njegovog postojanja od 1941. do 1945. godine. Zahvaljujući njegovoj aktivnosti i aktivnosti svih komunističara na Romaniji, kontinuitet borbe nije prekidan u toku cijelog NOR-a. Istina, bilo je oscilacija, povremenih manjih kriza i teških momenata, ali su komunisti sve prebrodili i narod doveli do pobjede.

U martu 1945. godine formirani su sreski komiteti KPJ. U Sreskom komitetu za Rogaticu bili su Mikajilo Obrenović — sekretar, a članovi: Jovan Jovičić, Mašan Đokić, Milorad Borovčanin, Savo Bilić i Ankica Albahari.¹⁰⁸⁾ U aprilu je prestao sa radom Okružni komitet KPJ za Romaniju,¹⁰⁹⁾ jer je osnovan Okružni komitet KPJ za Okrug sarajevski, u čije područje je uključeno i područje okruga Romanije.

Na kraju smatramo da je potrebno dati ukupan pregled članova partije po socijalnom i nacionalnom sastavu.

SOCIJALNI SASTAV:

Vrijeme u kojem je rekonstruisana organizacija	Seljaci	Radnici	Intelektualci	Ostali	Ukupno
1931. godine	—	3	1	1	5
1938. godine	5	—	—	—	5
1940. godine	12	—	—	1	13
1941. godine do ustanka	15	—	7	1	23
1941. godine (kraj)	101	39	48	32	220
1942. godine (početak)	151	29	33	26	239
1942. godine - druga polovina	86	4	3	4	97
1943. godine - druga polovina	78	4	8	4	94
1944. godine	46	2	3	2	53
1945. godine	38	1	4	1	44

Kako se vidi iz tabele, najveći broj članova KPJ su porijeklom seljaci. Jedino 1931. godine partijska ćelija u Palama je bila sastavljena od radnika i intelektualaca. Međutim, kasnije partijsku organizaciju sačinjavaju pretežno članovi KPJ regrutovani sa sela. Čak i krajem 1941. i početkom 1942. godine, kada je na Romaniju došao veći broj članova KPJ iz Sarajeva i drugih gradova, polovinu i više članova sačinjavaju članovi KPJ seljačkog socijalnog porijekla. Interesantno je napomenuti da su članovi KPJ — seljaci regrutovani iz redova seljaka srednjeg imovnog stanja. Uzroke takvom stanju nismo istraživali. Ali, smatramo da je jedan od bitnih razloga i taj što je to sloj koji je bio pismeniji, a i politički angažovaniji. Naime, mogao je da se uključi u politički život više, jer je bio vlasnik sredstava za proizvodnju, pa mu nije prijetila opasnost da ostane bez posla. Siromašni seljaci koji su morali tražiti dopunski izvor prihoda nisu mogli da se suprotstavljaju tadašnjem režimu, jer bi im došla u pitanje egzistencija. Neki bogati to nisu ni htjeli.

¹⁰⁸⁾ Arhiv IRPS, Fond NOR-a, OK KPJ za Romaniju.

¹⁰⁹⁾ Arhiv IRPS, Fond NOR-a, OK KPJ za Romaniju.

NACIONALNI SASTAV:

Vrijeme u kojem je rekonstruisana partijska organizacija	Srba	Muslimana	Hrvata	Ostalih	Ukupno
1931. godine	3	—	2	—	5
1938. godine	5	—	—	—	5
1940. godine	11	2	—	—	13
1941. godine - prije ustanka	20	3	—	—	23
1941. godine - druga polovina	150	31	18	21	220
1942. godine - prva polovina	187	25	12	15	239
1942. godine - druga polovina	96	—	1	—	97
1943. godine	89	2	1	2	94
1944. godine	48	3	1	1	53
1945. godine	43	—	1	—	44

Navedena tabela pokazuje da su većinu članova KPJ sačinjavali Srbi. 1931. godine na Palama su dvojica Hrvati. 1940. godine primljen je jedan Musliman, a 1941. bilo ih je znatno više. Naime, u drugoj polovini 1941. godine u članstvu KPJ je bio 31 Musliman. To su pretežno bili borci Muslimanskog bataljona i oni oko Štaba Romanijskog odreda. 1941. godine je bilo 18 Hrvata — članova KPJ u partijskoj organizaciji na Romaniji. Međutim, to su aktivisti koji su došli iz Sarajeva i drugih gradova kada je podignut ustanak. Mještana Hrvata nije bilo, jer na području Romanije i nema hrvatskog živilja, osim onih koji su tamo bili na službi prije rata. 1941. i 1942. godine bilo je dosta intelektualaca u partijskoj organizaciji. I to su pretežno aktivisti iz Sarajeva. U ostale razvrstani su Jevreji, Crnogorci i Makedonci. Najviše je bilo Jevreja. Kad posmatramo nacionalni sastav partijske organizacije u kasnijim godinama rata, vidimo da su članovi pretežno bili srpske nacionalnosti. Ako tražimo razlog takvom stanju, onda se oni nalaze u činjenici da je na Romaniji ostalo, uglavnom, srpsko stanovništvo. Muslimanski živalj se povukao u gradove¹¹⁰⁾ i tako partijska organizacija Romanije nije imala mogućnosti većeg uticaja, pa prema tome nije ni moglo biti prijema novih članova iz redova Muslimana. Muslimani — članovi KPJ koji su bili u Romanijskom partizanskom odredu otišli su u brigade, pa se ne pojavljuju u partijskoj organizaciji na Romaniji. Isti je slučaj sa Hrvatima i ostalim nacionalnostima.

THE ORGANISATION OF THE COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA IN ROMANIJA FROM ITS FOUNDING UNTIL 1945

Summary

The first organisation of the C. P. Y. in Romanija was founded in 1931 at Pale and in 1938 an organisation of the C. P. Y. was founded at Glasanac. In the party organisation at Pale workers from the saw-mills there were members of the C. P. Y. and in the organisation at Glasinac there were mostly peasants from Glasinac. The party organisation at Glasinac was greater in numbers, by the first half of 1941 numbering 19 members. It had been reorganised in 1940. A number of the members of the C. P. Y. were separated from this organisation to form the party organisation at Rogatica.

¹¹⁰⁾ Zbornik NOR-a, tom IV/18, str. 391.

The activity of the organisation of the C. P. Y. at Romanija consisted of gathering up the masses in the fight against terror, for a better standard of living and so on. At the outbreak of the Second World War the party organisation worked on preparing people for war and the defence of the country. After the capitulation of old Yugoslavia it began preparing the people for an uprising. As a result of this activity the organisation of Romanija was prepared for the decision of the Central Committee of the C. P. Y. to start an uprising. Armed actions of the rebels soon began in Romanija.

The uprising spread rapidly. In a relatively short time the whole area of Romanija was liberated. The Romanijski partisan division had grown into a large military unit by the end of 1941. New organs of the National government were founded on the liberated territory and normal life of the civil population established.

During this period the party organisation strengthened in numbers. By the end of 1941 it numbered 230 members. In October 1941 the District Committee of the C. P. Y. for Romanija was formed whose task it was to watch over the work of the party organisation. The growth in the numbers of the party organisation continued in 1942. In spite of the fact that in the second and third offensives which mainly concentrated on the area of Romanija a large number of members of the C. P. Y. were killed the number of the party organisation still stood at 249.

Chetniks, whose task it was to break up the uprising and isolate the influence of the C. P. Y. over the masses, appeared in Romanija at the end of 1941 and the beginning of 1942. In addition to its enormous task of leading the fight against the occupying powers, the party organisation opposed the influence of the Chetniks and achieved visible results. Under the directive of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, the formation of a brigade as a mobile fighting unit began in 1942 and the party organisation in Romanija directed its activities towards this. Immediately in February 1942 it separated a battalion from the Romanijski division which joined the Sixth East Bosnian Brigade and in March of the same year another battalion was separated which entered the First Proleterian Brigade.

When the Partisan forces withdrew from Romanija in the second half of 1942 the party organisation continued to gather up lesser Partisan groups who led the fight against the enemy. In addition to this, it collected fighters which it sent into brigades. A romanijski division was again formed in 1943 which rapidly grew into the XX Romanijski Brigade.

The party organisation in Romanija did not cease its other activities. In addition to lively political work, it worked at strengthening the existing organs of government and founding new organs, the founding of political organisations, the National Liberation Front, the Anti-Fascist Federation of Women, Youth and other organisations. In this way a full organisation of government on the whole area of Romanija awaited the end of the war.

The party organisation of Romanija succeeded in maintaining continuity in the fight by their activities even though this was during a period when there were no strong Partisan forces in this area.